

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Rzazadə Elcan İlyas

**Aktiv və passivlərin idarə edilməsində balanslaşdırılmış bank siyasəti
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: - 060403 Maliyyə

İxtisaslaşma: - Bank işi

Elmi rəhbər:
prof.E.M.Sadıqov

Magistr proqramının rəhbəri:
i.e.n., dosent Z.H.Ibrahimov

Kafedra müdiri :
i.e.d.prof. Ə.Ə.Ələkbərov

BAKI - 2018

MAGİSTR DISSERTASIYASININ İŞ PLANI

Magistr dissertasiyasının adı : Aktiv və passivlərin idarə edilməsində balanslaşdırılmış bank siyasəti

Giriş	3
FƏSİL I. Bank əməliyyatlarının formalaşmasının nəzəri əsasları	5
1.1 Bank əməliyyatlarının xüsusiyyətləri.....	5
1.2 Fiziki şəxslərin vəsaiti hesabına bank resurslarının formalaşması.....	14
1.3 Bank kreditləşməsinin iqtisadi əhəmiyyəti.....	21
FƏSİLII. Kommersiya banklarında əməliyyatların iqtisadi xüsusiyyətləri: əməliyyatların təhlili, qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi	28
2.1 Kommersiya banklarının əməliyyatlarının təhlili və qiymətləndirilməsi.....	28
2.2 Aktiv əməliyyatların bank fəaliyyətinə təsiri.....	42
2.3 Passiv əməliyyatların idarə edilməsinin qiymətləndirilməsi.....	48
FƏSİLIII. Kommersiya banklarının əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi prespektivləri	58
3.1 Kommersiya banklarında aktiv əməliyyatların maliyyə risklərindən qorunması istiqamətləri.....	58
3.2 Kommersiya banklarında kredit münasibətlərinin inkişaf prespektivləri.....	68
Nəticə və təkliflər	81
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı	83
Xülasə	86
Резюме	87
Summary	88

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikasının bank sisteminin fəaliyyət “ Mərkəzi Bank haqqında ” və “ Banklar və bank fəaliyyəti haqqında ” qanunlarla tənzimlənir. Azərbaycan Respublikası daxilində kommertiya banklarının yaradılması, qeydə alınması və fəaliyyətinin dayandırılması qeyd etdiyimiz qanunlarla nizamlanır.

Qanuna əsasən kommertiya bankları hər bir mülkiyyət formasında yaradıla bilər və yaradılan kommertiya bankının təsisçiləri yaradılan bankın nizamnamə kapitalının formalaşmasında iştirak etməyə hazır vəziyyətdə olan hüquqi və fiziki şəxslər ola bilər.

Hal hazırki bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində iqtisadiyyatın ən çox və sürətlə inkişaf edən sahəsinə banklar çevrilmişdir. Ölkələrin yüksək maliyyə potensialına malik banklar olmazsa, həməən ölkələrin iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək olmaz. Bankların ən başlıca funksiyasını fəaliyyət göstərdiyi ölkənin iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsinə xidmət göstərməkdir.

Bank qanunvericiliyinə əsasən, banklar fiziki və hüquqi şəxslərdən vəsaitləri özlərinə cəlb etmək, vəsaitləri qaytarmaq, müştərilərin tapşırığına əsasən hesablaşma əməliyyatlarını aparmaq və müddətlilik şərti ilə öz adından və öz hesabına vəsait yerləşdirmək hüququna malikdir. Kommertiya bankları öz müştərilərinə kompleks şəkildə xidmət göstərir və bu xüsusiyyət kommertiya banklarını digər kredit təşkilatlarından fərqləndirir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Burada əsas məqsəd kommertiya banklarının yerinə yetirdiyi əməliyyatların bank fəaliyyətinə və iqtisadiyyatın inkişafına olan təsirlərini göstərmək, kommertiya banklarının yerinə yetirdiyi əməliyyatların təkmilləşdirilməsi, aktiv və passiv əməliyyatların səmərəli şəkildə idarə edilməsi üçün düzgün bank siyasətinin yeridilməsi və bankların əməliyyatlarının təhlili və qiymətləndirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Dissertasiya işində tədqiqatın obyektini bankların yerinə yetirdikləri aktiv və passiv əməliyyatlarının təhlil edilməsi, qiymətləndirilməsi, idarə edilməsi və bu əməliyyatların idarə edilməsində istifadə edilən bank siyasətindən ibarətdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: “ Banklar və bank fəaliyyəti haqqında ” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, sərəncamları, normativ sənədləri və digər bank hesabatları, respublikamızın iqtisadçı alimlərinin i.e.d professorlar E.M.Sadıqov, D.A.Bağirov, Ş.Ə.Abdullayev, R.V.Əsgərova, A.E.Kərimov, M.M.Bağirov və başqalarının , həmçinin rus və digər xarici dövlətlərin alimlərinin əsərlərindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın tərcübə əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun əsas müddəalarına əsaslanan təkliflərdən, nəticələrdən, tövsiyələrdən istifadə edilməsi bank sisteminin təkmilləşdirilməsinə yol açar.

FƏSİL I. Bank əməliyyatlarının formalaşmasının nəzəri əsasları

1.1 Bank əməliyyatlarının xüsusiyyətləri

Bu günkü müasir şəraitdə kommersiya banklarının əsas funksiyası müəssisə və təşkilatlara, həmçinin əhali ilə, yəni ki, bankın öz müştərilərinə göstərdiyi xidmətlərdir. Bank sistemin ən vacib həlqələrindən biri də kommersiya banklarıdır. Kommersiya bankları iqtisadiyyatda müstəqil fəaliyyət göstərən subyektlərdir. Kommersiya banklarının öz müştəriləri ilə aralarında olan münasibət kommersiya xarakteri daşıyır. Hər bir kommersiya bankının ən vacib məqsədlərindən biri də odur ki, maksimum miqdarda gəlir əldə etsin.

Bankların qununvericiliyinə görə, banklar fiziki və həmçinin də hüquqi şəxslərin sahib olduqları maliyyə vəsaitlərini özlərinə cəlb etmək, onları müəyyən bir müddətdən sonra geri vermək, ödənclik, müddətlilik şərtləri daxilində özünün adından və öz şəxsi hesabına yerləşdirmək və bankın sahib olduğu müştərilərinin tapşırıqları əsasında hesablaşma əməliyyatlarını yerinə yetirmək səlahiyyətinə sahibdir. Kommersiya bankları fəaliyyətləri dövrü ərzində öz potensial müştərilərinə hərtərəfli şəkildə xidmət edir, bunun özü isə kommersiya banklarını məhdud sayta maliyyə əməliyyatlarını yerinə yetirə bilən və xidmətlər göstərən bank olmayan xüsusi kredit təşkilatlarından seçilir. Kommersiya banklarından kredit təşkilatlarının fərqi ondan ibarətdir ki, kredit təşkilatları yalnız məhdud sayta əməliyyatları yerinə yetirə bilər.

Kommersiya banklarının yerinə yetirdikləri funksiyalar aşağıda qeyd edəcəklərimizdən ibarətdir:

- Müştərilərinə hesablaşma-kassa xidmətinin edilməsi;
- Vəsaitlərin yerləşdirilməsi;
- Vəsaitlərin banklara depozitə cəlb edilməsi.

Kommersiya banklar həmçinin sərbəst maliyyə vəsaitlərini özünə cəlb edilməsini həyata keçirən və bu cəlb edilən vəsaitlər vasitəsilə müəssisə və təşkilatların, əhalinin fərqli ehdiyaclarını qarşılmasını yerinə yetirən xüsusi kredit idarələri qismində çıxış edir.

Banklara kredit resurslarının cəlb edilməsi və cəlb olunmuş resurslarının yerləşdirilməsi üzrə bankların yetirdiyi əməliyyatların iqtisadi əhəmiyyətini maliyyə və pul vəsaitlərinin formalaşmasını yerinə yetirir. Qeyd etdiyimiz bu gedişatı yerinə yetirərək kommersiya bankları özünə cəlb etdiyi kredit resurslarını məqsədyönlü formada yerləşdirilməsini həyata keçirən kommersiya müəssisəsi qismində çıxış edir.

Son zamanlarda respublikamızın banklarında olduğu kimi dünya bank təcrübəsində də mütəxəssislər uyğunsuzluq təşkil edən 2 ənənənin mövcud olduğunu nəzərə çatdırır:

- Bank fəaliyyətinin ixtisaslaşdırılması;
- Bank fəaliyyətinin hərtərəfli edilməsi.

Bir qayda olaraq bu və ya digər əməliyyatları yerinə yetirən və məşğul olan kommersiya bankları bu fəaliyyətləri səbəbilə fəaliyyətləri qarışıq fəaliyyət sferasına daxil olur. Demək ki, kommersiya banklarının növü yəni ki, universal kommersiya bankı, sahəvi kommersiya bankı, xüsusi təyinatlı kommersiya bankı və regional kommersiya bankı və s. onların yerinə yetirəcəyi əməliyyatların məzmunundan, eyni zamanda ölkədə olan iqtisadiyyatın vəziyyətindən, ölkənin kredit münasibətlərindən, ölkədə olan pul və maliyyə bazarlarının inkişaf tembirinin səviyyəsindən asılıdır.

Avropa ölkələrinin böyük bir qismində kommersiya bankları indiki dövrdə kiçik məbləğdə pul sərmayə edərək böyük şirkətə kimi hər bir müştərinin maliyyə baxımından tələbatının ödənilməsi niyyət ilə müxtəlif növ əməliyyatların yerinə yetirilməsini reallaşdırır.

Onlara daxildir:

1. Kommersiya banklarında depozit hesablarının açılması;
2. Qiymətli kağızların alınması və satılması;
3. Əmanətlərin qəbul edilməsi;
4. Vəsaitlərin nağdsız şəkildə köçürülməsi;
5. Cürbəcür ssudaların verilməsi;
6. Etibarnamə üzrə əməliyyatlar;
7. Dəyərli əşyaların seyflərdə saxlanması.

Fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının həyata keçirdikləri əməliyyatlar bankın funksiyalarının təcrübədə tətbiqindən təşkil olunmuşdur. Bank qanunvericiliyini nəzərə alaraq bankların yerinə yetirdiyi əməliyyatlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- Bank zəmanətlərinin verilməsi;
- Mülkiyyətçi və yaxud da vəsaitlərin sərəncamçısı ilə bağlanmış müqaviləyə görə maliyyə vəsaitlərinin idarə edilməsi;
- Banklarda hüquqi və fiziki şəxslərə bank hesablarının açılması və bank əməliyyatlarının aparılması;
- Bankların müştərilərinin yəni ki, fiziki və hüquqi şəxslərin maliyyə vəsaitlərinin tələb edilənədək və müddətli depozitlərə cəlb etmək;
- Kommersiya banklarına cəlb edilən xüsusi və cəlb olunan maliyyə vəsaitlərinin hesabına gəlir əldə etmək məqsədilə kreditlərin verilməsi;
- Banklar tərəfindən pul vəsaitlərinin, ödəniş sənədlərinin, veksellərin, hesablaşma sənədlərinin inkassasiyası və bankın müştərilərinə xassa xidmətinin göstərilməsi;
- Mövcud olan qanunvericiliyə əsasən qiymətli metallarla əməliyyatların yerinə yetirilməsi;
- Fiziki və hüquqi şəxslərdən nağd və nağdsız formada olan xarici valyutanın alınması və satılması;

- Bankın müştərilərinin, həmçinin müxbir bankların tapşırığına əsasən bank hesabatlarının təqdim edilməsi.

Həmçinin kommərsiya bankları Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının qununvericiliyinə əsaslanaraq yuxarıda qeyd etdiyimiz əməliyyatlardan başqa aşağıda qeyd edəcəyimiz əməliyyatlarında yerinə yetirmək hüququna malikdir:

- Lizinq iməliyyatları;
- Məsləhət və ya informasiya xidmətlərinin yerinə yetirilməsi;
- Üçüncü şəxslərin yerinə öhdəliklərin pul vəsaiti formasında yerinə yetirilməsini nəzərdə tutan zəmanətin verilməsi;
- Qiymətli vəsaitlərini və ya sənədlərini güvəndə saxlanması üçün fiziki və hüquqi şəxslərə seyflərin icarəyə verilməsi;
- Üçüncü şəxslərdən öhdəliklərin pul vəsaiti şəklində yerinə yetirilməsini tələb etmək səlahiyyətinin əldə edilməsi.

Kredit təşkilatları eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq, ona hüquqi şəxs olaraq təqdim edilən başqa əməliyyatları da həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir. Hər bir bankın əməliyyatları milli valyuta olan manatla həyata keçirilir lakin, Mərkəzi Bankdan müvafiq sənədlərə sahib olduğu zaman əməliyyatları xarici valyuta ilə də həyata keçirə bilirlər.

Hər bir kredit təşkilatına həmçinin də kommərsiya banklarına sığorta, istehsal ticarət fəaliyyətlərini həyata keçirmək qanunla qadağan edilir, daha dəqiq desək, sadaladığımız əməliyyatları qeyri-bank əməliyyatları adlandırma bilərik və onları qeyri-bank əməliyyatlarına aid etmək lazımdır.

Banklar və bank fəaliyyəti haqqında yuxarıda qeyd etdiyimiz qanunun müddəalarında bank əməliyyatları barəsində və banl xidmətləri barəsində qeyd edilir. Milli iqtisadiyyatımızda olan ədəbiyyatda çox hallarda qeyd etdiyimiz anlayışlara heç bir fərq qoyulmur. Lakin buna nəzərən, bankların yerinə yetirdikləri xidmətlərinin tərifi “

kütləvi əməliyyatlar ” şəklində qeyd edilmişdir. Ancaq qeyd olunan tərifdə göstərilən xidmətlərin bankların apardıqları əməliyyatlardan fərqi izah edilmir. Eyni zamanda, təkcə “ müştəri-bank ” arasında olan qarşılıqlı münasibətləri çərçivəsində bankların yerinə yetirdikləri xidmətlər barəsində bəhs oluna bilər. Banklarda müştərilərin var olması bankın yerinə yetirdiyi əməliyyatların bankın xidməti kimi nəzərdən keçirməyə izin verir. Ümumi olara belə nəticəyə gəlirik ki, bank xidməti – bankın müştərinin hər hansı var olan ehtiyaclarının qarşılınmasını yerinə yetirən bir və ya bir neçə bank əməliyyatlarından təşkil olunmuşdur.

Bununla yanaşı, həm də fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının həyata keçirdikləri xidmətlərini müəyyən bir ödəniş müqabilində müştərilərin xeyrinə və onun tapşırığı ilə bank əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi kimi də qeyd etmək olar.

Bankların həyata keçirdikləri xidmətlərin önəmli xüsusiyyətlərinə aşağıda qeyd edəcəklərimiz aiddir:

- Göstərilən xidmətlərin qeyri-maddi xüsusiyyəti;
- Banklarda yönəldilə bilən pul vəsaiti ehtiyatları yaradılır;
- Bankların həyata keçirdikləri əməliyyatlar və xidmətlər qanunvericiliklə tənzimlənir;
- Müştərilər təzə bank xidmətlərində müstəsna hüquqlara sahib deyil;
- Fəaliyyətdə olan eyni bankın yerinə yetirdikləri əməliyyatlar və xidmətlər bütün filiallarında eyni əməliyyat və xidmətləri yerinə yetirir.

Onuda da nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, fəaliyyətdə olan kredit təşkilatlarına müqavilələr bağlamaq və bank xidmətləri bazarında monopoliya yaradılmasına yönəldilmiş fəaliyyət göstərmək Mərkəzi Bank qanunvericiliyə müvafiq olaraq qadağan edilir. Kredit təşkilatlarının fəaliyyət göstərməsinə nəzarət edən müqavilələrin bağlanması həmçinin də, kredit təşkilatlarının nizamnamə kapitalı səhmlərin əldə edilməsi inhisara qarşı qaydalarla ziddiyyət yaratmamalıdır.

Bankın müştərisi. Demək olar ki, bütün ölkələrin qununvericiliyinə görə, bankda özünə hesab açmış və bankla bu barədə hüquqi müqavilə bağlamış hər hansı rezident və qeyri-rezident və yaxud da fiziki və hüquqi şəxslər bankın müştərisi hesab olunur. Müştərilər ilə bağlanmış müqavilələrin şəraiti vacibdir. Qeyd edək ki, Böyük Britaniyada hər hansı bir bankda bir defə hər hansı xidmət göstərilmiş şəxs xidməti göstərən bankın hüquqi cəhətdən müştərisi hesab edilmir.

Bankın müştəri ilə müqaviləsi. Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən kommersiya bankları və kommersiya banklarının müştəriləri arasında olan münasibətlər respublikamızın qanunla qeyd edilmiş qayda mövcud olduğu təqdirdə müqavilə əsasında tənzimlənir. Müqavilə əsasında müştəri ilə bank arasında olan əməkdaşlığın önəmli müddəalarını təyin edir. Müştəri və bank arasında olan müqaviləyə əsasən qarşılıqlı əməkdaşlıq münasibətləri hər ikisinin bir birinə etibar əsasında qurulur. Banklar müştərilərini cəlb etmək üçün rəsmi şəkildə müştərilərinə xidmət edir, müştərilərinin tapşırıqlarını həyata keçirməyə öhdəlik götürür və müştərilərini inandırır ki, bankda olan işçilərin məsuliyyətinə və onların professionallığına güvənmək olar.

Bankda müştəri ilə bank arasında imzalanmış müqavilədə aşağıda göstərəcəyimiz müddəalar qeyd edilməlidir:

- Kredit və depozit əməliyyatları üzrə faiz dərəcəsinin miqdarı;
- Ödəniş sənədlərinin işlənmə müddəti;
- Müqavilənin ləğv olunma qaydası;
- Bank xidmətlərinin haqqı və onların aparılma müddəti;
- Müqavilədə qeyd edilən şərtlərə əməl edilməməsi təqdirdə tərəflərin mülkiyyət hüququ və s.

Bank ilə müqavilə bağlayan bankın müştərisi bankın nümayəndəliklərində maliyyə vəsaitlərinə, qiymətli kağızlara və hesabında olan digər qiymətli əşyalara dair sərəncam vermək imtiyazları onların dayandırılması və ya ləğv edilməsi barəsində yazılı göstərişin

daxil olmasına qədər fəaliyyətdədir. Müştərilər şəxsi hesablarında olan vəsaitlərə sərəncam vermək hüquqlarına edilən hər hansı dəyişikliklər müştərisi olduğu bank tərəfindən onlar haqqında yazılı xəbərdarlıq almasından sonra qüvvəyə minir. Belə olan zaman bankın müştərisi qeydiyyatda olduğu bankı çox böyük əhəmiyyətə malik məlumatlar və müştərinin hüquqi qabiliyyəti barəsində dərhal məlumatlandırmağı öhdəsinə götürür.

Qanunda kreditlər, depozitlər və əməliyyatlar üzrə komissiya haqqları üzrə faiz dərəcələri barəsində heç bir məlumat olmasa da, müştəri ilə kredit təşkilatının arasında qarşılıqlı şəkildə razılıqdan sonra faiz dərəcələri müəyyən edilir.

Kredit təşkilatları müştərilər ilə bağladıkları müqavilənin qüvvədə qalma müddətini birtərəfli şəkildə dəyişmək iqtidarına malik deyil. Müştəri qeydiyyatda olduğu banka öz iddiasını təkcə öz hesabında var olan vəsaitlər miqdarında, eyni valyutada və ciddi formada müzakirə edilmiş hallarda irəli sürə bilər.

Dünyanın bütün ölkələrində olduğu kimi ölkəmizdə də müştəri ilə bank arasında münasibətlər müştərinin bankda özünə hesab açmasından sonra başlayır. Ölkəmizin vətəndaşları kommersiya banklarının razılığı ilə əgər digər hallar qanun ilə nəzərdə tutulmamışdırsa istədikəri qədər depozit, valyutada hesablaşma və başqa hesablar açmaq hüququna sahibdirlər. Misal üçün qeyd edək ki, hər hansı hüquqi şəxs olan bankın müştərisi öz fəaliyyət sahəsi üzrə bir neçə bank hesabına yiyələnə bilər. Qeyd etdiyimiz hesablardan bir də hesablaşma hesabıdır. Hesablaşma hesabından hüquqi şəxsin iş və xidmətlərin, məhsulunun satışından əldə edilən mənfəətin dəyərinin sehablanmasında, məhsul göndərən, iş və xidmətə görə hesablaşmalarda, nəzərdə tutulmuş digər ödənişlərin hesabatları və büdcənin hesabatında istifadə olunur. Nəzər yetirdiyimiz hesablaşma hesabında savayı bankın müştəriləri eyni zamanda ssusda, depozit və xarici ölkə valyutasında olan başqa hesablara da yiyələnə bilər.

Kommersiya bankları tərəfindən müştərilərinə hesabların açılması, onun aparılma qaydaları və ləğv edilməsi qaydaları həm ölkəmizin qanunları ilə, həm də Mərkəzi Bankın təlimatları ilə təyin edilir. Əgər fəaliyyətdə olan kommersiya banklarının, onun rəhbərlərinin və idarə heyətinə olan digər vəzifəli şəxslərin qeyd etdiyimiz qanunları pozmasına görə məsuliyyəti ölkəmizin qanunları ilə müəyyən edilir.

Dünyanın hər bir ölkəsində fəaliyyət göstərən banklar müştərilərinə açdıqları hesabların bağlanması məsələsinə xüsusi önəm verirlər. Açılmış hesablarda uzun zaman boyunca heç bir əməliyyat aparılmırsa belə hesablara hərəkətsiz hesab adı verilərək ləğv edilir. Bu cür hesablar yerli qanunvericilik nəzərə alınaraq müsadirə edilir və dövlət xəzinəsinə təhvil verilir. Lakin bəzi dövlətlər vardır ki, misal üçün Böyük Britaniyada qanunvericiliklər banklarda olan hər hansı şəxsin vəsaitləri müsadirə olunmamışdan əvvəl hesab sahibinin axdarılıb tapılmasına yönəldilmiş bir sıra səylər göstərilir. Bu cür addımlar ən çox qazetlərdə elan verilməsi və s. şəkildə olur.

Kommersiya bankları banklararası əməliyyatların həyata keçirildiyi müddətdə qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən öz aralarında vəsaitlərin cəlb edilməsi və depozitlərin kredit formasında yerləşdirilməsini, müxbir hesabların tərtib edilməsi ilə hesablaşmaların yerinə yetirilməsi və Mərkəzi Bankın təqdim etdiyi lisenziyalarda qeyd edilmiş digər qarşılıqlı surətdə yerinə yetirilən əməliyyatların aparılmasını gerçəkləşdirirlər.

Fəaliyyətdə olan kommersiya bankları davamlı olaraq hər ay Mərkəzi Banka Azərbaycan Respublikası sərhədləri daxilində və xaricində açılan yeni müxbir hesablar barəsində məlumat verir.

Kommersiya bankları ilə Mərkəzi Bank arasında olan korrespondent münasibətləri də bağlanmış müqabiləyə müvafiq olaraq yerinə yetirilir. Kredit təşkilatlarının hesabında olan maliyyə vəsaitlərinin köçürülməsi ölkəmizin nəzərdə tutulmuş qanunundan savayı kredit təşkilatlarının sərəncamı və yaxud da razılıqı vasitəsilə yerinə yetirilir. Kommersiya

bankları sahib olduğu müştərilərin öhdəliklərini yerinə yetirməsi üçün lazım olan qədər vəsaitə sahib olmadıqda kredit əldə etmək üçün Mərkəzi Banka müraciət edə bilər onun müəyyən etdiyi şərtlər daxilində.

Respublikamızın qanunvericiliyinə əsasən kredit təşkilatı fiziki və hüquqi şəxslə müqavilə bağlayarkən müştərinin tələbi ilə öz maliyyə hesabatı barəsində məlumatı, muhasibat balansı barəsindəki məlumatı, həmçinin ötən il üçün auditorun verdiyi qərarı və hazırkı il üçün aylıq muhasibat balanslarını tələb edən müştəriyə təqdim etməlidir. Qeyd etdiyimiz məlumatlardan hər hansı birinin qaydasının pozulması və ya verilən məlumatların düzgün olmayan şəkildə çatdırılması müştəriyə və investisiya etmək istəyən investorlarda qeyri düzgün fikr formalaşdırmaq cəhdinə görə qüvvədə olan qanunvericiliyə görə kredit təşkilatı məsuliyyət daşıyır.

Son olaraq qeyd edək ki, demək olar ki bütün kommersiya bankları müasir şəraitdə öz müştəriləri olan hüquqi və fiziki şəxslərə hərtərəfli əməliyyat və xidmətlər təklif və tövsiyyə edir. Universal növlü olan kommersiya bankları vətəndaşların, müxtəlif növ təsərrüfat təşkilatlarının, maliyyə hesablarının təşkil edilməsi və onun idarə edilməsi üzrə funksiyaların yerinə yetirilməsi, müxtəlif firma və şirkətlərin maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsi, var olan kredit ehdiyyatlarının yerləşdirilməsi, müştərilərə müxtəlif növ bank əməliyyatları və xidmətləri göstərir.

1.2 Fiziki şəxslərin vəsaiti hesabına bank resurslarının formalaşması

Kommersiya bankları fəaliyyət göstərdikləri müddətdə ehtiyac duyduqları vəsaitləri iki qaynaqdan əldə edirlər. Bunlar aşağıdakılardır:

- Xüsusi kapital;
- Xarici kapital.

Kommersiya banklarının öz resursları onun ümumi resurslarının kiçik bir hissəsini təşkil edir. Kommersiya bankları özlərini maliyyə baxımından dayanıqlı hissedəcəkləri və Bank Qanunu ilə digər tələb olunan miqdarda resurslarla fəaliyyət göstərirlər. Bank əməliyyatlarının xarakterindən və maliyyə vəsaitlərinin istifadəsindən asılı olaraq toplam bütün vəsaitlər içində kommersiya banklarının xüsusi kapitalının səviyyəsinin nisbətən aşağı olması kifayət edir. Kommersiya banklarının resursları iki elementdən ibarətdir. Birincisi ödənilmiş sərmayə, ikincisi isə ehtiyat fondudur.

Ödənilmiş kapital - tərəfdaşlar tərəfindən törəmə kapitalının faktiki olaraq ödənilmiş hissəsidir. Əgər dövrü zərərlər varsa və bu zərərlər ehtiyat fondundan çıxılır. Zərərin ümumi məbləği ehtiyat fondundan artıq olduğu təqdirdə, fondun üzərində olan artıq zərər kapitaldan çıxılır və ödənilmiş kapitalla çətdirilir. Ehtiyat fondları qanunən nəzərdə tutulan və bankın səhmdarlarının ümumi yığıncağı tərəfindən təsdiqlənən və mənfəətdən ayırmalar hesabına yaranan fondur.

Xarici resursların ən vacibi və ümumilikdə içlərində ən yüksək faiz dərəcəsinə sahib olanı depozitdir.

Bir ölkədə istehsalı artırma bilmək üçün, iqtisadiyyatı genişləndirmək üçün və ölkənin yüksəliş sürətini istənilən səviyyəyə çətdirməsinin birinci şərti yatırımların artırılmasıdır. Yatırımların artışı isə bu yatırımlarda istifadə ediləcək qaynaqların aktiv bir şəkildə təmin olunmasına və bu qaynaqların ən uyğun sahələrdə istifadə olunmasına bağlıdır. Bu sarıdan baxıldığında fərdi təsərrüfat sahiblərinin banklara təqdim etmiş olduqları sərmayələr, digər bir mənada depozit, investisiyaların maliyyələşdirilməsində

istifadə ediləcək ən önəmli qaynaqlardan biridir. Depozit maliyyə sistemində istifadə edilən cari dəyişikliklərdən birisidir.

Kommersiya banklarının əsas məqsədlərindən biri də əmanət sahiblərindən mümkün olduqca daha çox əmanət təmin etməkdir. Əgər banklar əmanət toplaya bilməsələr, kredit verə bilməyəcəklər, bu isə bazarlarda iş həcminin azalmasına və durğunluğa səbəb olacaqdır.

Bank xidmətləri; inasanların ehdiyyaclarına uyğun olaraq formalaşdırılır. Depozit əməliyyatları, sahib olduqları maliyyə vəsaitlərini dəyərləndirmək üçün investor ruhlu insanlar üçün nəzərdə tutulmuş xidmət növüdür. İnsanların pullarını banklara qoymaq səbəblərinin başında, bankların olduqca təhlükəsiz bir qurum olmasıdır. Əslində insanların sahib olduqları pulları qat–qat artırmaq üçün əlverişli bir çox investisiya bazarı vardır. Bunlar da təxmin etdiyiniz kimi birja və foreksdir. Ancaq bu zaralar xalqımızın fikrincə riskli və qazancsız olaraq düşünülməkdədir.

Səhv bir düşüncə olsa da bunun səbəbi, bu bazarlara daha əvvəl şüursuzca sərmayə edilmiş və təminatlarını artırmaq əvəzinə itirmiş insanlardır. Bazarların bu riskə sahib olması; pullarını itirmədən dəyərləndirmək istəyən və riskə girməkdən qaçan insanlar bankın yollarına üz tutur.

Bank xidmətlərinin növləri arasında ən çox istifadə olunanı depozit yerləşdirmək əməliyyatı, qazanc əldə etmək məqsədi güdür. Beləliklə müştərilərə pullarını həm güvənli bir quruma əmanət etmiş olur, həm də dəyərlənməsini təmin etmiş olur. Əgər siz də riskdən qaçan investor ruhlu birilərdənsə, gəlin depozit və onun növləri haqqında bir az məlumat sahibi olaq.

Depozit nədir?

Depozit, fiziki və hüquqi şəxslərin faiz qarşılığında banklara və bənzər kredit təşkilatlarına istənilən zaman və ya bəlli bir müddətdən sonra çıxarımaq üzrə yatırılan pullardır. Yalnız pul deyil, pulu əvəz edən qeyri-pul məhsulları da depozit hesablarında

istifadə oluna bilər. Depozitlər vasitəsilə yalnız yığılan pullar dəyərlənməz, eyni zamanda pulların qorunması və istifadə olunması da mümkündür.

İki növ depozit hesabları mövcuddur. Birincisi yerli valyuta ilə olan depozit hesabı, yəni Azərbaycan manatı ilə yaradılan depozit hesabı, digəri isə xarici valyuta ilə yaradılan depozit hesabları. Banklar üçün depozitin önəmi bir ayırdır. Çünki banklar müştərilərindən təmin etdiyi depozitləri, müxtəlif yöntəmlərlə iqtisadiyyata geri qazandırır. Əslində deyə bilərik ki, bankların əmanət qaynağı olmazsa, funksiyalarının davam etdirilməsi mümkün deyildir.

Kommersiya bankları topladıqları resurları keçici bir müddətə toplayır. Başqa bir deyişlə, banklar toplanmış maliyyə resurslarını qaytarmaq şərti ilə qəbul edir. Bu zaman qarşılaşılan bir sual ortaya çıxır ki, banklar bu pulları nə üçün toplayır. Bank, bu pullarla özünə resurs ehdiyyatı toplayır və bu ehdiyyatları kredit olaraq iqtisadiyyata transfer etmək yolu ilə istifadə edir.

Bank müştərilərin ehdiyacı və məqsədlərinə görə əmanətlərin növləri yaradılmışdır. Bunlar müddətli və tələb olunanadək əmanətlərdir. Bunlardan hər birinin fərqli özəllikləri vardır. Həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər tərəfindən ən çox istifadə olunan əmanət növləridir.

Tələb olunanadək depozit. Bank hesabına yatırılan pulun tələb olunanadək resurlarda durması; saxlamaq, toplamaq ya da əməliyyatlarda istifadə məqsədi güdür. İstədiyiniz zaman pul yatıra bilər, üstünə yenidən əlavə edə bilərsiniz. Eyni zamanda istədiyiniz kimi istifadə edə bilər və geri çəkə bilərsiniz. Bu növ depozit üzrə heç bir məhdudiyət yoxdur. Tələb olunanadək depozitlərə sahib olduğunuzda, bank hər zaman sizə pulu geri verməyə hazır vəziyyətdə olmalıdır. Bu vəziyyətdə banklarda olan tələb olunanadək depozitlərdən istifadə etmək və onlarla ehdiyacı olanlara kredit vermək imkanında çox çətin olur.

Müddətli depozit. Bank müştərilərinin müddətli depozit isdəmələrindəki məqsəd pulları üzərindən qazanc əldə etməkdir. Əmanətlər hesaba daxil edilir və müəyyən bir müddət təyin edilir. Bu müddət aşağıdakı kimi olur:

- 1 aya qədər müddətli;
- aya qədər müddətli;
- 6 aya qədər müddətli;
- 1 ilə qədər müddətli;
- 1 il və daha uzun müddətli.

Amma banklarda bir gün müddətli depozitlərdə vardır. Bank ilə müqavilədə depozitin müddətinə uyğun faiz dərəcələri təyin edilir. Vaxt bitdikdən sonra, siz əsas pullarınız ilə yanaşı faiz gəlirindən əldə etdiyiniz pulları da istifadə edə bilərsiniz.

Müddətli depozitlərin xarakterik xüsusiyyətlərinə aşağıda qeyd edəcəklərimiz aiddir:

- Müddətli depozitlərdə məcburi ehdiyyat fonduna edilən köçürmələrin nisbətən aşağı norması tətbiq edilir;
- Müddətli depozitlərdə olan vəsaitlərin dövriyyə sürəti daha aşağı olur;
- Müddətli depozitlərdə əmanət sahibləri öz vəsaitlərini vaxtından əvvəl çıxarmaları barədə xəbərdarlıq etmələri tələb olunur;
- Müddətli depozitlərdən hesablaşmalar üçün istifadə etmək olmaz və hesablaşma sənədləri onların əsasında silinmir;
- Müddətli depozitlərdə əmanət sahiblərinə dəqiq müəyyən edilmiş faizlər ödənilir, faiz dərəcəsinin maksimum və minimum səviyyələri Mərkəzi Bank tərəfindən ayrı-ayrı zamanlarda müəyyən olunur.

Müddətli depozitlərə nəzər yetirdikdə onun investisiyanın bir növü kimi görmək olar. Çünki siz burada pulunuzun ticarətini gerçəkləşdirirsiniz. Banklara pullarınızı əmanət edirsiniz və bunun qarşılığında gəlir əldə edirsiniz. Ən önəmlisi isə odur ki, əmanət

etdiyiniz pulun miqdarı dəyişmir və siz o puldan gələn faizlərlə gəlir əldə etmiş olursunuz. Investorların bankları üstün tutmalarının ən başlıca səbəbindən biri də budur. Digər investisiya bazarlarında olan itirmə riski, müddətli depozitlərdə yoxdur.

Müddətli depozitlərdə, əgər bankın müştərisi depoziti vaxtından əvvəl çəkməyi istəyərsə bu bankın qəbul edib etməyəcəyinə bağlıdır. Banklar əksər hallarda müştərilərinin bu tələblərini geri çevirmirlər. Yatırdığınız pulu təyin edilmiş zamandan daha əvvəl geri isdəsəniz faiz əməliyyatı aparılmaz. Məsələn deyək ki, təyin edilən zamanın bitməsinə bir gün var və sizində təcili pula ehtiyacınız var, pulu çəkməyi isdədiniz. Qoyduğunuz depoziti geri alacaqsınız ama bu pullardan əldə edilən gəlirdən məhrum olmuş olacaqsınız. Ona görə də depozit yerləşdirərkən zamanı elə təyin edin ki, vaxtından əvvəl pulunuzu çəkib əlavə gəlirdən məhrum olmayasınız. Təvsiyyə edəyəm ki, depozitə pul qoyarsanız əgər, iki parçaya bölə bilərsiniz.

Kommersiya bankları ilə müştəri arasında razılaşmada hər hansı bir başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa əgər, o zaman kommersiya bankı ilə müştəri arasında müqavilə imzalanır və bu imzalanmış müqavilə müştərinin əmanət üzrə öz hesabına vəsaitinin yatırılması bank tərəfindən bank kitabçası ilə təsdiq edilir. Bankla müqavilə imzalandıqda müştəriyə təqdim edilən bank kitabçası adlı bank kitabçası və yaxud da adsız bank kitabçası şəklində olur. Bank kitabçasında qeyd olunanlar sırasına bankın yerləşdiyi ünvan və onun adı, əmanətin hesab nömrəsi, əmanətin qoyulduğu filial və qoyulan filialın adı, hesaba yerləşdirilən bütün vəsaitlərin miqdarı, hesabdan çıxarılan bütün vəsaitlərin miqdarı göstərməli və bütün bu sadələşmələr müvafiq bank tərəfindən təsdiq edilməlidir. Bank müştərinin əmanətinin geri verilməsini, yerləşdirilən əmanətdən əldə olunan faiz gəlirinin ödənilməsini və əmanətçilərin göstərişi ilə öz hesablarında digər şəxslərə vəsait köçürülməsi barədə müştərinin sərəncamını bank kitabçasını müvafiq banka təqdim etməsindən sonra reallaşdırır. Bankın müştəriyə təqdim etdiyi adlı bank kitabçası hər hansı səbəbdən yararsız vəziyyətə düşərsə və ya müştərinin səhlənkarlığı nəticəsində itirilərsə o banka müraciət edərək kitabçasını yeniləyə bilər.

Depozit hesablarının bağlanması. Depozit hesablarının bağlanması fərqli şəkillərdə ola bilər və bunlar aşağıdakılardır:

- Hesab sahibinin istəyi ilə;
- Hesab kitabçasının itirilməsi ilə;
- Hesab sahibinin ölümü ilə;
- Hesab sahibinin iflasa etməsi ilə.

Hesab sahibinin istəyi ilə hesabın bağlanması. Banklar Qanununa görə hesab sahibləri, istədikləri anda banklarda olan müddətli və tələbolunan depozit hesablarını bağlaya bilərlər. Depozit hesablarının bağlanması zamanı banklar, o hesaba id istifadə olunmamış çeklərin olub olmasını yoxlayırlar. Əgər müştərinin əlində istifadə edilməmiş çeklər varsa bunlar geri alınır və hesaba dair faiz ödəməsi gərəkərsə, lazımı hesablamalar aparılaraq müştəriyə ödəniləcək dəqiq miqdar təyin edilir.

Hesab kitabçasının itirilməsi ilə hesabın bağlanması. Bəzi zamanlarda, əmanət sahibləri hesab kitabçalarını itirə bilərlər. Hesab kitabçasının itirilməsi hesabın bütövlükdə bağlanması demək deyildir, banklar itmiş kitabçanın fərqli zamanlarda pis niyyətli insanlar tərəfindən istifadə olunmasını əngəlləmək üçün hesabı bağlayır, başqa bir hesab açırlar.

Hesab kitabçası, digər şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlərlə istifadə edilən və hesab sahibi ilə bank arasında əlaqəni təmin edən və hesab sahibinin haqqlarını göstərən bir sənəd olduğu üçün önəmlidir. Bu səbəblə hesab kitabçasının itirilməsi vəziyyətində, əmanət sahibinin bu vəziyyəti ən qısa zamanda müvafiq bank şöbəsinə bildirməlidir.

Əmanət sahibinin ölümü ilə hesabın bağlanması. Əmanət sahibinin ölməsi zamanı, əmanət daxil olmaqla bütün mal varlığı mirasçılara keçir. Bu zaman bankın depozit hesabı ilə əlaqədar əməliyyatlarının nəticəsi barədə ölənin şəxsin mirasçılara məlumat verilir. Bank əmanət sahibinin ölüm xəbərini aldıqda, hesaba əngəl qoyur və əməliyyat

aparılmasını əngəlləyir. Bank daha sonra miras sahiblərinə lazımı ödəmələri etdikdən sonra hesabı bağlayır.

Hesab sahibinin iflas etməsi ilə hesabın bağlanması. Hər hansı bir nəfərin iflas etməsi vəziyyətində borclu şəxsin bütün mal varlığı pula çevrilərək borc verənlərə ödəmə edilir.

Bankın müştərilərinin cari hesablarında və bankda olan digər hesablarında olan pullardan istifadə etmələrinə baxmayaraq hesablarda çox zaman istifadə olunmamış pul qalığı olur. Buna səbəb isə bankın müştərilərinin pul vəsaitlərinin banklarda aktiv və aktiv-passiv yatıb qalması göstərilir. Onlar yekcins deyirlər və tərkibi baxımında aşağıda qeyd edəcəklərimizə ayrılırlar:

- Müxtəlif cür məqsədlər üçün təyin edilmiş vəsait və fondların qorunub saxlanıldığı xüsusi hesablarda olan vəsait;
- Bir çox bank hesablarında olan vəsait;
- Fiziki şəxslərin və hüquqi şəxslərin cari və büdcə hesablarında olan vəsaitlər;
- Başqa banklarla hesablaşmaq üçün yaradılan müxbir hesablardakı vəsaitlər.

Kommersiya bankları, toplamış olduqları əmanətlərdən əsas pul və faiz ödəməsindən başqa da bir sıra hüquqi öhdəlikləri öz üzərilərinə götürmüş olurlar. Bu öhdəliklərin əsas məqsədi banklardan ola biləcək nağd pul çıxarışlarını qarşılıyaacaq səviyyədə hazır kapital saxlayaraq bankın likvid qalmasını təmin etməkdir. Bununla birlikdə məcburi ehdiyyatlar zamanı içərisində dövlətin və Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının siyasət vasitəsi olaraq istifadə edilmişdir. Dövlət və Mərkəzi Bank məcburi ehdiyyatları istifadə edərək pul təchizatını qaydaya salır, dövlət sektorunu maliyyələşdirir.

1.3 Kreditləşmənin iqtisadi əhəmiyyəti

Kredit anlayışı iqtisadi həyatda bütün qərar vahidləri üçün son dərəcə önəmlidir və

kredit imkanları olmadığı bir maliyyə bazarı düşünmək olmaz. Iqtisadi quruluş içərisində yer alan müəssisələrin hamısı, fəaliyyətlərini sağlam bir şəkildə davam etdirə bilmək və maliyyə strukturlarının pisləşməsinə imkan vermədən, balans hesabatlarını davamlı bir şəkildə qoruya bilmək üçün bəlli bir miqdarda kredit istifadə etməlidirlər. Bu vəziyyət kreditlərin, sektorial bazada olan önəmini artırmaqda və bunun nəticəsində də kreditin istifadəsi ilə istehsal miqdarları arasında bir əlaqə ortaya çıxır.

Kredit üçün geniş bir tərif müəyyən etmək mümkündür. Latıncada “inanma”, “güvənmə” mənasına gələn kredit, “crede” sözünən yaranıb. Bu kəlimə “hörmət, etibar” kimi mənalara uyğun gəlir. Kredit ümumi olaraq, müəyyən bir zaman sonra ödəmə vədi ilə; mal, xidmət, pul ilə satınalma gücünün təmin edilməsi ya da var olan satınalma gücünün müəyyən bir zaman sonra geri almaq üzrə başqa birinə təhvil verilməsi şəklində təsvir etmək olar.

Başqa bir tərifə görə isə; kredit, tərəflərdən birinin, digər tərəfə vəsaitlərini qarşılıq istəyərək ya da istəməyərək borca verməyi qəbul etdiyi maliyyə və ya ticarət əməliyyatıdır.

Bankçılıq baxımında daha ətraflı bir tərif vermək lazım gələrsə, kredit; bir bankın edəcəyi araşdırma nəticəsində, fiziki və hüquqi şəxslərə qanunlar, daxili siyasəti və öz resursları nəzərə alınaraq, təminat qarşılığı və təminatsız olaraq pul, təminat və ya girov vermək şəklində bilinən imkan və məhdudiyyətlər olaraq təyin etmək olar.

Ölkələrdə iqtisadi cəhətdən yüksəlişi təmin etmək baxımından kreditlər əvəz olunmaz maliyyə mənbələridir. Müəssisələr böyüyəbilmək üçün və inkişaf daha tez ayaq uydur bilmək üçün banklardan aldıkları kreditlərlə maliyyə ehdiyaclarını qarşılayırlar. Kreditlər tədavül vasitəsi olmaları sayəsində nağd pul hərəkətini azaltmaqda və ticarət əməliyyatlarını sürətləndirməkdədir. Kredit sistemi vasitəsilə istifadə olunmayan

vəsaitlər, kredit şəklində pula ehdiyacı olanlara verilir və vəsaitləri vasitəsilə gəlir əldə edilərkən, iqtisadiyyatda tələb təklif hərəkətliliyi təmin edilir.

Kreditin təsfirinə baxmış olarsaq 4 əsas faktoru görə bilərik. Bunlar zaman, güvən, risk, gəlir və s.

Zaman faktoru: Banklar tərəfindən borc verilən və ya təklif edilən pul və buna bənzər xidmətlərin, təyin edilmiş bir zaman müddətində geri verilməsi lazımdır. Borc verilən kreditin müddəti uzandıqca, buna bağlı olaraq o kreditin riskidə artmaqdadır. Buna görə də, kredit əməliyyatlarında vəziyyət necə olursa olsun, zaman faktoru çox önəmlidir. Buna bağlı olaraq veriləcək kreditlər üçün müddət müəyyən edilərkən çox diqqətli olunmalı, ölkənin cari bazarının vəziyyəti diqqətə alınmalıdır.

Güvən faktoru: Müxtəlif şəkillərdə verilən kreditlər, bəlli bir zaman sonra geri ödənilməsi şərti daşdığından, krediti verən və alan tərəf arasında güvənə əsaslanan bir əlaqə olmalıdır. Krediti alan şəxsin və ya müəssisənin banklar baxımından nüfuzu və etibarlılığı çox önəmlidir. Unutmamaq lazımdır ki, güvən, veriləcək kreditlərdə ən önəmli faktordur.

Risk faktoru: Ümumi olaraq maliyyə riski; “ maliyyə bazarlarında və ya əməliyyatlarda gözlənilən vəziyyət və ya nəticənin olmayacağı ehtimalıdır ”. Bankçılıqda isə risk, bankın müxtəlif gözlənilməyən səbəblərə görə zərər ilə qarşılaşması ehtimalıdır. Bu zaman risk ümumilikdə, kredit müqaviləsində verilən öhdəliklərin zamanında yerinə yetirilməməsi şəklində ortaya çıxar. Gələcəkdə ola biləcək bütün mənfi hallar, kreditin əvvəlcədən təyin edilmiş şəkildə geri ödənilməməsinə yol açacaqdır. Buna görə də, bankların fəaliyyətləri nəticəsində ortaya çıxan ən önəmli risk faktoru, kredit riskidir.

Gəlir faktoru: Kredit, bankların və digər maliyyə kredit təşkilatlarının gəlirlə təmin edən ən mühüm aktiv fəaliyyətlərindən biridir. Çünki, banklar və digər kredit təşkilatları, kredit yolu ilə əldə etdikləri gəlirləri dəyərləndirərək faiz və kamissiya kimi önəmli gəlirlər əldə edirlər. Banklar, mövcud olan vəsaitləri və müxtəlif üsullarla əldə etdikləri

resurslar ilə faiz komissiyası və buna bənzər gəlirlərlə özünü təmin etməlidir. Bu ehdiyyacın əsas səbəbləri:

- Aktivlərini saxlamaq və inkişaf etdirmək;
- Yiğdiqları əmanətlərə görə əmanət sahiblərinə qarşı olan məsuliyyətlərini yerinə yetirmək üçün;
- Bnkın səhmdarlarını mənfəətlə təmin etmək.

Bankların resurs istifadəsində daha çox önəmə sahib olan kreditlərin, iqtisadi həyatın sistemətik bir şəkildə sürdürülməsində bir çox önəmi vardır. Bu yararların ən önəmlilərini aşağıdakı şəkildə qeyd edə bilərik:

1-Sənaye sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisələrin; quruluşlarında, yaşamlarında və inkişaflarında kredit faktoru ən önəmli amillərdən biridir. Kreditlər eyni zamanda banklar inkişaf etməsi yönündən də çox önəmlidir. Çünki, ölkə iqtisadiyyatında yer alan investorların bəlli zamanlarda ehtiyaç hiss etmədikləri pul yığımı “ depozit hesabı” olaraq banklarda toplanır və bankların vasitəçiliyi ilə ehdiyacı olanlar arasında bölüşdürülür.

2- Əmtəə ehtiyatların səmərəli və yararlı bir şəkildə istifadə olunmasında kredit anlayışı ən önəmli faktorlardan biridir. İstehsalçı, əldə etdiyi məhsulu, itsehsal etdikdən həmən sonra satmaq istəsə, bazarda baş verəcəyi gözlənilən təklif artıqlığı əmtəələrin və xidmətlərin qiymətlərini aşağı salmaqla istehlak dərəcələrini artıracaqdır. Bunun nəticəsində əldə qalan əmtəə ehtiyatları tükənəcək, bazarda əmtəə qıtlığı yaşanacaq və buna bağlı olaraqda əmtəələrin qiymətləri yüksələcəkdir.

Belə bir vəziyyətin yaranmaması üçün, pula ehdiyacı olan isthesalçı, kreditdən istifadə edərək mətəə ehtiyatlarını qoruyur və beləliklə zaman içərisində bazardakı tələb və təklif balansı yaranır.

3- Kreditlər, məhsul istehsalı və xidmətlər üçün lazım olan alətlər, xammal, materiallar, enerji kimi zəruri olan maddələrin lazımı yer və zamanda təmin ediləbilməsi

üçün maliyyə dəstəyi verirlər və bunun sayəsində səmərəlilikləri artır. Bu yaranan vəziyyətin təsiri ilə milli istehsalın səviyyəsi yüksəlir.

Bankların müştərilərini çəkən önəmli xidmətlərindən biri kreditlərdir. Bir düşünün, bu günkü vaxtda ehdiyac sahibi olan bütün insanlar banklara müraciət edirlər. Özəlliklə bu ehdiyacları yüksək məbləğlər təşkil edən zaman. Buna görə də banklar da bu barədə özlərini hər keçən gün dahada təkmilləşdirirlər və müştərilərinə ən sərfəli fürsətləri təqdim etmək üçün çalışırlar. Bu vəziyyət özəlliklə kommersiya bankları üçün keçərlidir. Bu cür bankların ilk məqsədi mənfəət əldə etmək olduğu üçün aralarında rəqabət başlayır və davamlı olaraq müştərilərinə müxtəlif təkliflər irəli sürürlər. Ayrıca kreditlər təkcə fiziki şəxslər üçün yox həmçinin də müəssisə və təşkilatlar üçün də müxtəlif formaları vardır. Bankların hər bir təbəqəyə təklif etdiyi kredit xidmətləri bir çox mövzuda ehdiyacların qarşısının alınmasına köməy olur. Düşündüyümüzdə ətrafımızda kredit borcu olmayan neçə nəfər insan var və ya hansı müəssisə və şirkətin kredit borcu yoxdurki.

Ölkə iqtisadiyyatının gediçatı, ticarət fəaliyyətinin davamı, ixracat və idxalın davamlılığını kimi bir çox mövzuda önəm daşıyan bank kreditlərini növlərə ayırmaq mümkündür. Əslində bu mövzunu yığcamlaşdırmaq bir az çətinidir. Çünki hər bir bankın fərqli-fərqli adlarla qarşımıza çıxan bir çox kredit növü vardır. Vəziyyət belə olduğu təqdirdə kreditləri müəyyən şərtlərlə ümumi olaraq qiymətləndirəcəm.

Burada demək istədiyim kreditin sadəcə pulla verilə verilməməsidir. Yəni pulla verilməsi ilə yanaşı nağdsız olaraq da dəyərləndirilir. Buna görə də krediti strukturuna görə nağd və nağdsız formalara ayırmaq doğru olar.

Nağdsız kreditlər: Kreditin bu növləri pul xaricində verilən; amma yenə də pulun yerinə keçə biləcək, təminatla bağlı vasitələrdir. Nağdsız kreditlər ticarət ilə məşğul olan müştərilər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Çünki bir işin, ticarətin yada xidmətin edilməsi üçün nağd kreditlərin keçərliliyi olmadığı vəziyyətlərdə ola bilər. Daha aydın şəkildə desək nağdsız kreditlərin verilməsinin uyğun olduğu zamanlarda nağdsız kreditlər istifadə edilir.

Bu növlər isə təminat məktubları və akkreditivlər şəklindədir. Bunların sayəsində banklar öz müştərilərini qarantiyası altına alır və onlara müəyyən məhdudiyyətlər təyin edilməsinə imkan verir. Yaranacaq hər hansı bir neqativ hal zamanı məsuliyyət bankların üzərində olur.

Nağd kreditlər: Nağd pul şəklində ehdiyyac sahiblərinə verilən və ən çox istifadə olunan kredit növüdür. Nağd pulla verilən kreditlərinin məqsədi mal və xidmət almaq üçün nağd pulun istifadə edilməsidir. Yəni bankın sizə nağd olaraq verdiyi bir mövcud məbləğ vardır. Bunun üçün də banka faiz dərəcəsi qarşılığında əlavə vəsait ödəyirsiniz. Faiz dərəcəsinə isə pulu istifadə etdiyiniz və bəlli bir zaman sonra geri ödədiyiniz üçün verirsiniz. Nağd kreditlər haqqında ümumi məlumat bu şəkildədir.

Müddətinə görə də kreditlər bir birindən fərqlənirlər. Bunlar aşağıdakılardır:

Qısa müddətli kreditlər: Bu cür kreditlərin müddəti 1 ildən qısadır. Yəni maksimum müddətin 1 ildən qısa olması lazımdır. Ödəmə planı yaradılarkən də 1 il içərisində geri ödəniləcək şəkildə həyata keçirilir.

Orta müddətli kreditlər: Orta müddətli kreditin müddəti bankdan banka dəyişiklik göstərə bilər. Bəzi banklar 1 il ilə 5 il arasındakı müddət ilə, bəziləri isə 1 il ilə 10 il arasında təyin edir kreditin müddətini. Ancaq ümumi olaraq orta müddətli kreditin müddəti 1 il ilə 5 il müddəti arasında dəyişir.

Uzun müddətli kreditlər: Orta müddətli kreditin zamanı dəyişiklik göstərdiyi üçün təbii olaraq uzun müddətli kreditlərdə yansır. Burada da bəzi banklar 5 il və daha çox müddətə, bəziləri isə 10 il və daha uzun müddətə krediti verir.

Nağdsız formada verilən kreditlərə bənzər bir kredit də girov qoymaqla əldə edilən kreditlərdir. Burada da qarşımıza girovsuz şəkildə verilən və girovla verilən kreditlər çıxır. Girov göstərilərək verilən kreditlərdə banklar özlərini güvəndə his etmələri üçün həyata keçirirlər. Yəni verilən kreditlərdə bəzi təminatların göstərilməsi lazımdır.

Girov vasitəsilə verilən kredit: Bu cür krediti istifadə etmək istəyən müştərilər qarşılığında bir mal, daşınmaz əmlak kimi girovlar göstərir və bunlara əsasən kredit verilir. Bank özünü qarantıye almaq üçün belə bir şərtlər qarşısına qoyur kredit götürən müştərilərin.

Girovsuz açıq şəkildə verilən kreditlər: Banklar bu cür kreditləri güvəndikləri müştərilərinə verir. Müəyyən bir sənəd və imza qarşılığında bu kredit verilir. Əslində baxıldıqda bir çox kredit bu şəkildə olur. Bu zaman müştəri banka qarşı bütün mülkiyyət varlığı ilə məsuliyyət daşıyır. Açıq olmasının səbəbi budur. Hər hansı məhdud təminat yoxdur və müştəri əlində olan bütün hər şeyə qarşılıq bu krediti istifadə edir.

İnsanların və müəssisələrin banklara olan kredit tələbləri fərqli məqsədlər daşıyır. Kreditlər də buna görə formalaşır və bir çox növü ortaya çıxır.

Investisiya-Dəstək kreditləri: Müxtəlif investisiyalar, projektlər və sahibkarları dəstəkləmək üçün verilən kredit növüdür. Bu kreditlər üçün ən çox üstün tutulan banklar investisiya banklarıdır. Layihələri dəstəklilərək investora maliyyə qaynaqları təklif edirlər və beləliklə investisiya kreditinin növləri ortaya çıxar.

Biznes fəaliyyətinin davam etdirilməsi üçün verilən kreditlər: Müəssisə və şirkətlər tərəfindən istifadə olunan kreditlərin demək olar ki, hamısı buna aiddir. Müəssisələr kommersiya fəaliyyətlərini davam etdirəbilmələri üçün günlük, həftəlik, aylıq, illik istifadə etdiyi kreditləri ifadə edir.

Ehdiyələrin qarşılınması üçün verilən istehlak kreditləri: Bu cür kreditləri çox zaman fərdi müştərilər istifadə edir.

Kreditin növlərinin geniş bir əhatə dairəsinə yayılmış olması, bir çox vasitələrin kredit üçün xidmət etdiyini bizə göstərir. Bunlar bank şuraları tərəfindən təyin edilir. Kreditlərdə istifadə olunan bu vasitələr isə təminat məktubu, girov, çeklər, veksellər, istiqrazlar, akkreditiv və əlbəttə ki, pulla verilən nağd kreditlərdir. Nağd maliyyə mənbələri; istiqrazlar, veksellər kimi alətlər fərdi müştərilərin istifadə etdiyi

növlərdirsə, digərləri kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan müştərilərin istifadə etdiyi və ticarətdə önəmli mövqeyə sahib olan alətlərdir.

Nəticə olara fərdi və korporativ müştərilərin müxtəlif ehdiyyaclarını qarşılamaı üçün var olan kredit növləri, məqsədlərə uyğun istifadə olunur. Bunun sayəsində ehdiyyaclar, xəyallar, kommersiya fəaliyyətləri problemsiz bir şəkildə həyata keçirilir. Vacib olan burada hansı kreditin hansı bankdan daha sərfəli alabilməkdir. Buna görə də kredit götürərkən araşdırmalısınız və ən sərfəli şəkildə seçim etməlisiniz. Beləliklə ehdiyyaclarınızı daha rahat və sərfəli şəkildə qarşılaya bilərsiniz.

Bəzi tədqiqatçılar sərt pul siyasəti və bank kreditləri arasındakı əlaqəni araşdırmağa çalışmışlar. Sərt pul siyasətinin tətbiq edildiyi ilk dövürlərdə bank kreditləri asda bir şəkildə irəliləməkdə idi. Ancaq xarici tədqiqatçılardan olan Bernanke və Blinder, siyasət dəyişikliyinə sonrakı altı-doqquz həftə içərisində bankların qiymətli kağızlarını yaratmağa başladılar və işsizlik faizlərindəki bir yüksəlməklə bərabər kreditlərin tədricən azaldığı qənaətinə gəlmişlər. Oxşar emirik nəticələr Nakamura (1988), Romer (1990), Kashyap və Stein (1991) tərəfindən də həmçinin müəyyən edilmişdir. Bernanke və Blinder bunun əsas kredit kanalları yavaşması ilə uyğun gədiyini nəzərə çatdırmış, sərt pul siyasətinin kreditlərin aşağı enməsinə səbəb olduğunu və xərclərin durğunlaşdırdığını ortaya çıxartmışdır. Kredit təklifinin aşağı enməsi nəticəsində kredit tələb edənlər, alternativ kredit mənbələrinə yönələcəklərdir. Bu nöqtədə bank kreditlərinin başqa kredit qaynaqları ilə əvəz edilə bilməsi böyük önəm daşımaqdadır.

Bir iqtisadiyyatda vəsait təklif edənlər və vəsait tələb edənlər arasındakı qarşılıqlı əlaqənin olduğu açıq aşkar aydındır. İqtisadi baxımdan mövzular fərqli şəkillərdə həll olunsa da, təmələndə müsbət və ya mənfi olaraq qarşılıqlı əlaqədə olduqları və ya bir birlərinə təsir etdikləri müşahidə olunur. Vəziyyət belə olduqda iqtisadiyyatda kreditlərin önəmi danılmazdır.

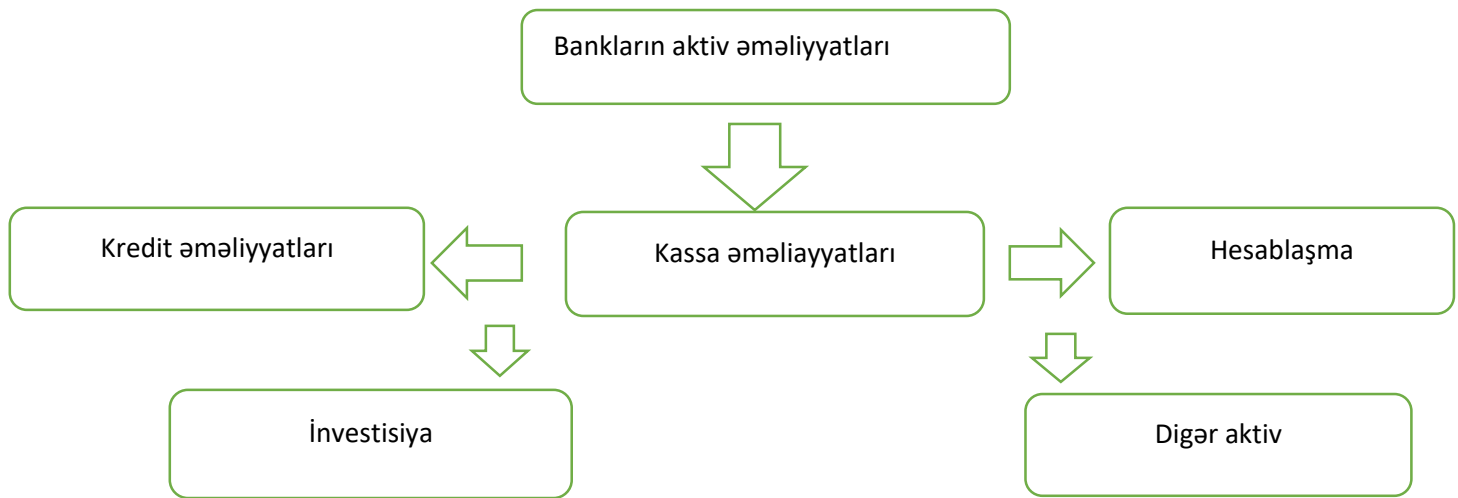
Sağlam bir bank sistemi güclü bir iqtisadiyyatın ən önəmli ünsürlərindən birisidir, buna görə də yararı sadəcə bankın müştəriləri ilə məhdudlaşmır. Bankçılıq sistemi əmanətlərin toplanmasına və bu vəsaitlərin səmərəli investisiyalara cəlb edilməsinə vasitəçilik edir. Yeni avadamlıqlar və texnologiyalara edilən investisiyalar iqtisadi böyümə və yaşam standartlarının yüksəldilməsində təkan verici qüvvə kimi çıxış edər. Həqiqətəndə keçən əsrlərdəndə görüldüyü kimi bank sisteminin infrastrukturunun yaradılmasında ölkələrin əsas məqsədi iqtisadi göstəricilərin yaxşılaşdırılması olmuşdur.

II FƏSİL. Kommersiya banklarında əməliyyatların iqtisadi xüsusiyyətləri: əməliyyatların təhlili, qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi.

2.1 . Kommersiya banklarının əməliyyatlarının təhlili və qiymətləndirilməsi

Dünyanın hər yerində olduğu kimi kommersiya bankları qanunvericiliyin izin verdiyi əməliyyatları həyata keçirirlər. Ümumi olaraq götürsək kommersiya banklarının apardığı əməliyyatlar 3 qrupa ayrılır: 1) aktiv əməliyyatlar 2) passiv əməliyyatlar 3) vasitəçilik əməliyyatları.

Kommersiya banklarının aktiv əməliyyatları deyildikdə hər kəsin bildiyi kimi gəlir əldə etmək üçün kommersiya banklarının öz vəsaitini və yaxud da kommersiya banklarına cəlb olunmuş vəsaitləri kredit şəklində istifadə edilməsi nəzərdə tutulur. Kommersiya banklarının bu əməliyyatlarında öz müştərilərinə ssuda verir və müəyyən müddətdən sonra faizlə birlikdə geri alınması nəzərdə tutulur. Aktiv əməliyyatları yerinə yetirərkən kommersiya bankları cəlb edilmiş vəsaitləri ehtiyacı olanlar arasında bölüşdürür və burada kreditor rolunda çıxış edir. Hər bir bankda olduğu kimi kommersiya bankındada əsas məqsəd mənfəət əldə etməkdir və kommersiya bankları mənfəət əldə etmək üçün bu əməliyyatlardan istifadə edirlər. Bankların yerinə yetirdiyi aktiv əməliyyatlar aşağıdakılardan ibarətdir:

Azərbaycandakı kommersiya banklarının gəlirli fəaliyyət göstərməsi kredit əməliyyatlarından asılıdır. Kredit əməliyyatı pul vəsaitlərinin müvəqqəti istifadə üçün qaytarılmaq şərti ilə və ödənilməsi şərti ilə yerləşdirilməsində borc verən və yaxud kreditor və borc alan yəni debitor arasındakı münasibətdir.

İqtisadiyyatda kapitalın dövri etməsi nəticəsində sahibkarların əlində olan sərbəst pul vəsaitləri istifadə edilməlidir. İstehsal prosesi zamanı əsas kapital bütünlüklə istifadə edilir, öz dəyərini bir qismini yeni yaradılmış əmtəyə ötürür. Dövriyyə kapitalının iqtisadiyyatda hərəkəti zamanı müvəqqəti pul yaranır. Yeni məhsul alınana kimi həmin pul sahibkarın əlində qalır toplanır və bu pul istifadə edilməzsə və olduğu yerdə qalarsa heçdə sahibkara gəlir gətirməz. Bunun üçün də bankların apardığı kredit əməliyyatları bazar iqtisadiyyatı şəraitində vacibdir. Sahibkarlar banklardan əldə etdiyi krediti hər hansı istehsala qoyurlar əldə etdikləri mənfəətin bir hissəsini menimsəyir digərini isə kredit götürdükləri banka faizlə ödəyirlər. Banklar müştərilərdən sərbəst pulları aşağı faizlə qəbul edir yüksək faizlə verirlər və mənfəət əldə edirlər. Mənfəətlə yanaşı dövlətin iqtisadiyyatının inkişafında böyük təsir bağışlayır.

Respublikamızda həyata keçirilən kredit qoyuluşlarını orta faiz dərəcələri ilə nəzərdən keçirək.

1 oktyabr 2017-ci ilin regionlar üzrə kredit qoyuluşlarına baxsaq Bakı şəhəri üzrə orta faiz dərəcəsi 10.4% , Abşeron iqtisadi rayonu üçün 15.5% , Aran iqtisadi rayonu üçün 22.3% , Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üçün 21.5% , Gəncə-Qazax 18.9% , Quba-Xaçmaz 19.8% , Lənkəran 21.7% , Şəki-Zaqatala 20.1% , Yuxarı Qarabağ 18.6% , Kəlbəcər-Laçın 14.5% , Naxçıvan 8.6% təşkil edir. Mərkəzi Bankın hesabatında 2017-ci ildə oktyabr ayının 1-də ölkə üzrə orta kreditləşmə faiz dərəcəsi 11.8% olmuşdur.

Kreditləşmənin regionlarda aşağı olmasının səbəbi əsas sənaye sahələrinin və s. Bakıda cəmləşməsidir və regionlarda olan girov problemi yalnız kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişaf etməsini göstərmək olar.

Ölkəmizdə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi islahatlar, tapşırıqlar, tövsiyələr, sahibkarlara verilən güzəştli kreditlər nəticəsində regionlarda kreditləşmənin faizi yüksəlmişdir. Son illərə nəzər yetirsək Respublikamızda olan yerli sahibkarlara verilən güzəştli kreditlərin həcmi milyon manatlarıdır. Əvvəlki illərdə ən çox güzəştli kreditlər paytaxtda və iri rayonlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlara verilirdisə indiki dövüdə iqtisadiyyatın inkişafı və s regionlarda sahibkarlığın inkişafını zəruri etdi. Elə buna görə Cənab Prezident İlham Əliyevin regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair siyasəti öz töhfəsini verdi və indiki dövüdə regionlarımızda olan sahibkarlar da güzəştli kreditlərdən yararlanmağa bilirlər.

Ümumiyyətlə götürdükdə, keçən 10 il ərzində regionların sosial-iqtisadi inkişafına yönəldilmiş tədbirlər nəticəsində ölkəmizin makroiqtisadi göstəriciləri xeyli yüksəlmişdir. Ümumi Daxili Məşul 3.2 dəfə, adambaşına ÜDM-in həcmi 2.8 dəfə, qeyri-neft sektoru 2.6 dəfə yüksəlmişdir.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında qeyd edilir ki, burada əsas məqsəd Azərbaycan Respublikasının məhsullarını beynəlxalq bazarlara çıxarmaq imkanından yüksək səviyyədə yararlanmaq, ixracatın həcmi çoxaltmaq və ixrac yönümlü məhsulların sayını və bu məhsullara diqqəti artırmaqdan ibarətdir. İxrac yönümlü məhsulların artımı ölkə iqtisadiyyatının güclənməsinə, ölkənin gəlirlərinin artmasına və xarici bazarlardan asılı olmadan inkişaf etməsinə böyük təsir göstərir.

2005-ci ildən bu yana özəl banklara kredit qoyuluşu dövlət banklarına nisbətən daha yüksək olmuşdur və bu hələdə davam edir.

Həmçinin kredit qoyuluşlarına diqqət yetirsək dövlət banklarının payı özəl banklara nisbətdə qat-qat aşağı olmuşdur. 2017-ci ilə nəzər yetirsək cəmi kredit qoyuluşu 12437,2 milyon manat olub bunun 2347,9 milyon manatı dövlət bankları tərəfindən, qalan hissəsi isə yəni 9637,0 milyon manatı özəl bankların payına düşür.

Ölkəmizdə kredit qoyuluşlarında olan artım Beynəlxalq Bank hesabına olurdu. Belə ki, Beynəlxalq Bankın verdiyi təkcə kreditlərin həcmi digər bankların hamsının verdiyi kreditlər həcmindədir. Beynəlxalq Bankın kredit qoyuluşundakı istənilən dəyişiklik Azərbaycan iqtisadiyyatına ciddi təsir edir. Son illərdə Beynəlxalq Bankın kredit qoyuluşu azalmışdır çünki, bu bank ən çox neft sənayesinə yönəlmiş kreditləri. Neft sənayesinə kredit qoyuluşu azalıb və indiki dövüdə artıq kredit qoyuluşu əsasən istehlak krediti olmaqla kənd təsərrüfatına, ticarətə və tikinti sektoruna yönəldilib.

Kommersiya banklarının **hesablaşma-kassa əməliyyatları** əsas bank əməliyyatlarından biridir. Hesablaşma-kassa əməliyyatlarına aşağıdakı xidmətlər aiddir:

- tələb olunana qədər hesablar açmaq
- ölkə daxilində və xaricdə köçürülmə yolu ilə ödənişləri həyata keçirmək
- konversiya əməliyyatlarını həyata keçirmək
- əməliyyatlar və hesabın vəziyyəti haqqında qəbz və arayışlar, ödəniş
- nağd pul vəsaitlərini hesaba daxil etmək və hesabdən nağd pul almaq
- nağd pulu mübadilə etmək mümkündür.

2001- ci ildə Milli Ödəniş Sisteminin əsasını təşkil edən Real Vaxt Rejimində Banklararası Hesablaşmalar Sistem yaradıldı. AZİPS sisteminin yaradılmasından sonra banklar arasındakı hesablaşmalar on-line şəkildə həyata keçirildi, pul dövriyyəsinin sürəti olduqca artdı.

2002-ci ildə Milli Ödəniş Sisteminin ikinci əsas elementi Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Klirinq Sistemi (XÖHKS) istifadəyə verildi. Bu sistem vasitəsilə xırda və daimi ödənişlər həyata keçirilir (əmək haqqı, sosial müdafiə ödənişləri, telefon, qaz, su, elektrik enerjisi üzrə kommunal ödənişlər və s.).

2017-ci ildə AZİPS də 60 min ədəd sənəd emal olunmuşdur və bu 2012-2013 cu illərə baxdıqda çox aşağıdır. Bu göstərici XÖHKS də 2976 mindir.

AZİPS VƏ XÖHKS sistemləri üzrə ödəniş sənədlərinin məbləği, mln. manat

	20	201	20	201	201	201	20
	11	2	13	4	5	6	17
AZİ	992	1069	772	1042	1216	1319	146
PS	79.0	85.0	28.0	81.0	24.0	62.0	18.0
XÖ	856	1184	149	1507	1503	1610	160
HKS	9.0	6.0	73.0	6.0	3.0	3.0	4.0

Mənbə-Statistik bülleten-Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı-2017

Pul hesablaşmaları nağd və nağdsız formada həyata keçirilir. Banklarda kassa hesablaşmaları nağd formada, hesablaşma əməliyyatları isə nağdsız formada həyata keçirilir. Banklar kassa xidməti göstərir, dövriyyədə olan sərbəst nağd pulu bankın kassalarına daxil edir, təşkilatlara, əhaliyə, müəssisələrə, idarələr nağd pul verir; müəssisələrin, idarələrin, təşkilatların kassalarına daxil olmuş pullar inassasiyasını həyata keçirir. Kommersiya banklar müştəriləri ilə kassa əməliyyatlarını müqavilə ilə yerinə yetirirlər. Yəni kommersiya bankları müştəriləri ilə nağd pul hesablaşmalarını aparır. Kassa əməliyyatları Azərbaycan üçün böyük önəm daşıyır. Nağd pulları mədaxil etmək üçün **gündüz mədaxil kassaları** yaradılır. Nağd pulun mədaxili zamanı «nağd pulun mədaxili üçün elan»a görə yerinə yetirilir. Əgər fiziki şəxslərin bank hesabı yoxdursa nağd pulun mədaxili “Pul köçürmələri üçün elan”dan istifadə edilir. Və yaxud pul köçürmələri büdcə və büdcədən kənar fondların ödənişləri ilə bağlıdırsa “Büdcə ödənişləri üçün elan”dan istifadə edilir. Əməliyyat günü yekunşadıqdan **sonra axşam mədaxil kassaları** fəaliyyət göstərir nağd pulu qəbul etmək üçün. Axşam mədaxil kassalarına daxil olan nağd pullar növbəti iş günündə mühasibat hesablarında qeyd olunur.

Nağd pulu məxaric etmək isə **məxaric kassaları** yaradılır kredit təşkilatlarında. Nağd pulu məxaric etmək üçün əsasən Pul çeklərinə və kassa məxaric orderinə əsasən yerinə yetirilir. Məxaric kassasından çıxan pul həmin günün muhasibat balansında əks olunur.

Nağd pulu çıxarmaq üçün müştərilər bankomatlardan ödəniş kartları və identifikasiya nömrələrindən istifadə edirlər. Nağd pulu çəkildikdən sonra pulu çəkən şəxsə nomrələnmiş qəbz verilir.

Bir azda **hesablaşma əməliyyatlarını** araşdıraq. Kommersiya bankları öz hesablaşma əməliyyatları vasitəsilə müştəriləri və əlaqədə olduqları təşkilatlarla iqtisadiyyatda gedən hesablaşmaları həyata keçirirlər. Burada dövriyyənin əsas hissəsi nağdsız formada yerinə yetirilir. Nağdsız hesablaşmaların demək olar ki hamısı banklar tərəfindən həyata keçirilir. Bankların nağdız hesablaşmalarının müxtəlif formaları və metodları var.

Nağdsız hesablaşmalar Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının qoyduğu qaydalara əsasən həyata keçirilir və bunlar aşağıdakılardır.

- Ödəniş tapşırıqları ilə
- İnkasso sərəncamı üzrə
- İnkasso üzrə ilə
- Akkreditiv formasında

Ödəniş tapşırığı ödəyən öz şəxsi hesabından müəyyən məbləğdə pul vəsaitini silib digər müəssisənin hesabına köçürülməsi barədə özünə xidmət edən banka verdiyi yazılı tapşırıqdır. Ödəniş tapşırığı zamanı emitent bank ödəyicinin tapşırığı əsasında onun hesabındakı müəyyən məbləğdə pulun ödəyicinin qeyd etdiyi digər hesaba köçürülməsi tapşırığı banka daxil olduğu andan ertəsi gündən gec olmadan ödəməyi öz üzərinə götürür. Ödəniş tapşırığı bir sıra məqsədlər üçün yerinə yetirilir: büdcə və büdcədən kənar

fondlara vəsait ayırmaq, göstərilmiş xidmətlərin dəyərinin ödənilməsi, kreditlərin, borcların qaytarılması faizlərin ödənilməsinə görə pul vəsaitinin köçürülməsi və s. Ödəniş tapşırığı verildiyi gündən 3 gün müddətinə keçərlidir. Rekvizitlər:

- ödəyicinin adı və digər rekvizitləri;
- vəsait alanın adı və digər rekvizitləri;
- emitent bankın adı və digər rekvizitləri;
- benefisiar bankın adı və digər rekvizitləri;
- vəsaitin məbləği və valyuta növü;
- ödənişin təyinatı.

Azərbaycan Respublikası ərazisində ödəniş tapşırığının A və B formasından istifadə olunur. A formalı ödəniş tapşırığında ödəniş tapşırığı doldurulur ödəyici tərəfindən və milli və digər valyutalar vasitəsilə nağdsız ödənişləri yerinə yetirmək üçün istifadə olunur. B formalı ödəniş tapşırığı iki hissədən ibarətdir "Ödəyici üçün" və "Bank üçün". B formalı ödəniş tapşırığında hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən telefon danışmaları haqqlarının, kommunal ödənişlərin (elektrik enerjisi, qaz, su və.s) və s. bu kimi xidmətləri nağdsız formada həyata keçirmək üçün istifadə edilir.

İnkasso üzrə hesablaşmalarında vəsaiti alan şəxs öz bankına vəsaiti ödəyicidən almağı tapşırır və bu vəzifəni bank öhdəliyinə götürür. İnkasso tapşırığında əsasən görülmüş işlərin, göstərilmiş xidmətlərin, satılmış malların dəyərinin ödənilməsində istifadə edilir. İnkasso tapşırığı ilə ödəniş akseptli və akseptsiz qaydada həyata keçirilir. Birinci qaydada yəni akseptli qaydada ödəyicinin müvafiq yazılı sərəncamı olmalıdır. İnkasso tapşırığında akseptsiz qayda ödəyicinin sərəncamı olmadan həyata keçirilir, lakin bir şərtlə ki, ödəyici ilə icraçı bank arasında bank hesab müqaviləsində qeyd olunmuş hallarda yerinə yetirilir. İnkasso tapşırığının mütləq rekvizitləri:

- vəsait alanın adı və digər rekvizitləri;

- ödəyicinin adı və digər rekvizitləri;
- emitent bankın adı və digər rekvizitləri;
- icraçı bankın adı və digər rekvizitləri;
- ödənilməli olan vəsaitin məbləği və valyuta növü;
- ödənişin və ödəniş akseptinin müddəti və şərtləri.

İnkasso tapşırığı üç nüsxədə olur. 1 və 2-ci nüsxələr icraçı banka göndərilir ödəyicinin müştərisi olduğu; 1-ci nüsxə icraçı bankda qalır çünki vəsaiti ödəyicinin hesabından silmək üçün 1-ci nüsxə vacib olur, 2-ci nüsxə ödəyiciyə təqdim olunur, 3-cü nüsxə icraçı bankın məsul şəxsinin imzası və ştampları ilə təsdiq edilir və vəsaiti qəbul edənə geri verilir.

Akkreditivlərlə hesablaşmada alıcı bank satıcı banka akkreditivdə göstərilmiş şərtlərə uyğun olduqdan sonra satıcının göndərdiyi materialların dəyərini, işlərin dəyərini və göstərdiyi xidmətin dəyərini ödənilməsini tapşırığı verir. Akkreditivlər əsasən 2 cür geriçağırılan və geriçağırılmayan olur. Geriçağırılan akkreditiv emitent bankın vəsaiti alana əvvəlcədən bildirmədən dəyişdirə və ləğv edə bildiyi akkreditivdir. Geriçağırılmayan akkreditiv vəsaiti alanın icazəsi olmadan dəyişdirilə və ləğv edilə bilməyən akkreditivdir. Akkreditivi açmaq üçün bu rekvizitlər olmalıdır:

- ödəyicinin adı və digər rekvizitləri;
- vəsait alanın adı və digər rekvizitləri;
- emitent bankın adı və digər rekvizitləri;
- akkreditivin məbləği;
- akkreditivin icrası şərtləri;
- akkreditivin icrası üçün təqdim olunmalı sənədlərin siyahısı;

-akkreditivin, malların göndərilməsinin və sənədlərin təqdim olunmasının müddəti.

İnkasso sərəncamları ilə hesablaşmalarda məcburi icra orqanlarının və əlavə olunan icra sənədinə əsasən ödənişi ödəyicinin hesabına xidmət edən bank tərəfindən ödəyicinin hesabından ödəyicinin sərəncamı olmadan həyata keçirir. İcra sənədləri bunlar ola bilər:

- Alimentlərin alınması haqqında notariat qaydaya təsdiq edilməmiş sazişlər
- Notariat orqanlarının icra qeydləri
- Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin qərarları
- Məhkəmələrin cinayət işləri üzrə hökmlərinin, qərarlarının əmlakın alınmasına dair hissəsi və s.

İnkasso sərəncamlarında da rekvizitlər 3 formada olur.

İnvestisiya əməliyyatları bankların apardığı aktiv əməliyyatlardan biridir. İnvestisiya fəaliyyəti ilə məşğul olan banklar öz resurslarını qiymətli kağızların alınmasına yönəldir və investor kimi çıxış edir. Qeyd etdiyimiz qiymətli kağızlara veksellər, istiqrazlar, səhmlər və s. misal göstərə bilərik.

Kommersiya banklarının qiymətli kağızlara investisiya qoymaqda məqsədi mənfəət əldə edə bilməkdir. Bankların investisiya əməliyyatları həyata keçirərkən onların gəlirliliyinə bir sıra faktorlar təsir göstərir: maliyyə-kredit sisteminin vəziyyəti, iqtisadiyyatın həmin dövrdəki vəziyyəti, likvidliyi yüksək olan qiymətli kağızların olması və digər faktorlarla bağlıdır.

Kommersiya banklarının investisiyalarını birbaşa və portfel investisiyalara ayırmaq olar.

Birbaşa investisiyaların məqsədi gəlir əldə etmək və investisiya obyektlərinin idarə edilməsinə yönləndirilən investisiya qoyuluşudur.

Portfel investisiyalar özəl sahibkarlığa əsaslanır əsasən, ancaq tez tez dövlətlərdə qiymətli kağızları alırlar xarici. Portfel investisiyalar zamanı investorlar müəsisələrdə nəzarəti əldə etmək hüququna malik olurlar. Portfel investisiyaları həyata keçirməkdə səbəb odur ki, kapitalı elə ölkələrdə elə qiymətli kağızlara yerləşdirmək lazımdır ki, yol verilən riskdən maksimum gəlir əldə etmək olsun. Qiymətli kağızların portfelinin aşağıdakı tipləri var:

- Mədaxil portfel
- Riskli kapital portfel
- Tarazlaşdırılmış portfel
- Xüsusişmiş portfel

2018-ci ildə Dövlət Investisiya Proqramına daxil olan investisiya layihələrinin sahələr üzrə proqnozlaşdırılan vəsaitlərin həcmi və mənbəyi, mln. manatla

Sahələrin adı	2018-ci il,mln.manat	Ümumi həcmdə xüsusi çəkisi,%-lə
CƏMİ	4924,2	100,0
o cümlədən:		
Energetika və Sənaye	1614,1	32,8
Kənd təsərrüfatı	52,5	1,1
Tikinti	194,1	3,9
Ekologiya	37,2	0,8
Nəqliyyat	1080,2	21,9
Kommunal infrastruktur	635,1	12,9
Sosial yönümlü layihələr	936,2	18,9

İnfrastruktur layihələr	3650,9	74,1
Digər layihələr	86,2	1,8
Ehtiyat	0,0	0,0

Mənbə-"Azərbaycan Respublikasının 2018-ci il dövlət büdcəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının rəyi.

İndi isə **valyuta əməliyyatlarından** bəhs edək. Valyuta əməliyyatı qiymətli kağızları dövriyyəsi nəticəsində yaranan pul münasibətlərinin idarə olunması və təşkili üzrə fəaliyyətdir. Valyuta əməliyyatını yüksək statusa və səlahiyyətə malik banklar yerinə yetirir. Səlahiyyətli bank o banklara deyilir ki, onlar Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankından bu əməliyyatı həyata keçirmək üçün lisenziya almışdır. Xarici valyuta ilə əməliyyatları həyata keçirən fiziki və hüquqi şəxslər rezidentlər və qeyri-rezidentlər olmaqla iki yerə bölünür. Valyuta əməliyyatları 2 cür olur cari və investisiyalı. Ölkəmizdə valyuta tənzimləyicisi funksiyasını Mərkəzi Bank yerinə yetirir və səlahiyyətli banklar isə valyuta nəzarəti agentləri kimi çıxış edirlər.

Valyuta əməliyyatlarında sövdələşmələrə nəzər yetirək. İlk növbədə TOD sövdələşməsini qeyd edək bu sövdələşmə zamanı valyutanın konvertasiyası barədə ərizə təqdim edilir həmin günün bank məzənnəsinə görə və hesablaşma həmin gün yerinə yetirilir.

TOM sövdələşməsində isə sövdələşmə imzalanana qədər valyutanın alışı və satışı üzrə müqavilə imzalamaq imkanı yaradılır bir gün əvvəldən və bank valyuta konvertasiya məzənnəsinə bildirir sabahkı.

SPOT xidməti yuxarıda qeyd etdiyimiz xidmətlərlə oxşardır. Ancaq fərqi ondadır ki, qeyd edilmiş məzənnə üzrə müştəri ilə bank arasında konvertasiya barədə sövdələşmə bağlandığı vaxtdan sonra 3-cü günü yerinə yetirilir.

Forvard müqaviləsinin də əsas prinsipi SPOT və TOM müqavilələrində olduğu kimidir yəni, hər hansı müəyyən müddətdə qeyd edilən məzənnəyə əsasən valyuta konvertasiyası barəsində sövdələşmə bağlanmasıdır. Forvar müqaviləsi bağlandıqda müqavilənin icra müddəti 1 ilə kimi ola bilər və bu çox uzun müddətdir.

Swap eyni məbləğdə 2 qarşılıqlı konversiya əməliyyatından ibarət bank sövdələşməsidir. Swap sövdələşməsinin ən yaxşı yanı ondan ibarətdir ki, müştəri əvvəlcədən pulun dəqiq miqdarını bilir və hər hansı valyuta risklərinə məruz qalmır. Bu xidmətdən həm ticarət şirkətləri həm də maliyyə şirkətləri istifadə edir.

Digər valyuta əməliyyatlarından bəhs etdikdə bu əməliyyatlar bank əməliyyatlarının keyfiyyətlə və vaxtı-vaxtında həyata keçirilməsi üçün münasib infrastrukturun yaradılmasından ibarətdir. Bu özü də digər bank əməliyyatlarının strukturundan asılı vəziyyətdədir.

Bazar iqtisadiyyatı dövründə banklar aktiv əməliyyatları elə üsullarla aparmalıdırlar ki, bu əməliyyatları yerinə yetirərkən yalnız səmərə əldə etsinlər. Əks halda nə bank sistemi nə də, iqtisadiyyat öz tarazlığını saxlaya bilməz.

Passiv əməliyyatlar vasitəsilə kommersion bankları resursları cəlb edir və onların formalaşması üzrə əməliyyatlar aparırlar. Passiv əməliyyatlar sayəsində bankların resursları formalaşır. Kommersion banklarının resurs mənbəyi aşağıdakılardır:

- şəxsi vəsaitlər
- cəlb olunmuş vəsaitlər

Şəxsi vəsaitlərin tərkibinə daxildir:

- bölüşdürülməmiş mənfəət
- səhmdar kapital
- ehtiyat və digər fondlar
- digər mənbələr

Bütün bankların fəaliyyətində passiv əməliyyatları böyük rolu vardır.

Kommersiya banklarında passiv əməliyyatlar 4 formada yerinə yetirilir:

1. depozit əməliyyatları;
2. bankın qiymətli kağızlarının ilkin emissiyası;
3. yeni fondların yaradılması və mövcud fondların genişləndirilməsinə bank mənfəətindən ayırmalar;
4. digər hüquqi şəxslərdən kreditlərin alınması.

Kommersiya bankları passiv əməliyyatlarının ikinci və üçüncü formalarında onların şəxsi vəsaiti formalaşır. Qalan iki forması vasitəsilə isə kredit resurslarının cəlb olunmuş hissəsi və borc vəsaiti hissəsi formalaşır.

Vasitəçilik əməliyyatlarına aşağıdakılar daxildir:

- Lizinq
- Faktoring
- Trast

Lizinq icarə, investisiya, bank kreditini özündə cəmləşdirən münasibətlər sistemidir. Lizinqin iki forması var; operativ və maliyyə lizinqi.

Faktoring kommersiya banklarının və onların törəmə faktor firmalarının müştərilərə və ya kiçik və orta firmalara göstərdiyi maliyyə xidmətidir.

Trast əməliyyatlarında müştərinin tapşırığına əsasən kommersiya bankları və xüsusi maliyyə institutları tərəfindən müştərinin əmlakının idarə edilməsi və digər xidmətlər onun xeyrinə və maraq dairəsinə uyğun yerinə yetirilir.

2.2 . Aktiv əməliyyatların bank fəaliyyətinə təsiri

Kommersiya bankları digər kommersiya banklarından, pul bazarından və maliyyə bazarlarından, öz müştərilərindən cəlb edilən, habelə öz şəxsi resurslarında istifadə etməklə gəlir əldə etmək məqsədilə vəsaitin yerləşdirilməsinə görə aktiv əməliyyatları təşkil edən müxtəlif cür investisiyalar edirlər. Bu əməliyyatları yerinə yetirməkdə kommersiya banklarının gəlir əldə etmək məqsədi olsa da, bu vəsaitlərin hamısını daha çox mənfəət gətirəcək əməliyyatlara investisiya edə bilməzlər, ona görə ki, aktiv əməliyyatları həyata keçirərkən kommersiya bankları likvidliyi də müəyyən olunmuş səviyyədə saxlamalıdırlar ki, cəlb olunmuş vəsaitləri vaxtında geri qaytarsınlar sahiblərinə və ola biləcək riskləri sərmayələrə görə ayırmalıdırlar və fəaliyyət göstərdiyi ölkəyə görə kredit siyasətinə uyğun davranıb riayət etməlidirlər. Kommersiya banklarında aktiv əməliyyatlarını 4 qrupa ayırmaq olar:

- kredit əməliyyatları (və ya ssuda);

- qiymətli kağızlara investisiyalar;

- kassa əməliyyatları;

- digər aktivlər;

Aktiv əməliyyatlara həmçinin likvidliyin lazımı səviyyəsində saxlamaq, risklərin bölüşdürülməsinə diqqət etmək, qanunvericilik normativlərinə uymaq və s. daxildir.

Kommersiya banklarının aktiv əməliyyatları beynəlxalq kredit sahəsində xüsusi əhəmiyyətə sahibdir. Bu əməliyyatların çox hissəsini digər banklar və onların zəmanətləri ilə yerinə yetirilsə də, bu cür əməliyyatlarda risk dərəcəsi və likvidlik ciddi sürətdə şəklini dəyişir yəni, məsələn aşağı riskli yüksək likvidlik dərəcəsində əməliyyatlardan, yüksək riskli aşağı likvidlik dərəcəsi olan əməliyyatlara qeder, buna misal olaraq göstərmək olar ciddi maliyyə sıxıntıları yaşayan inkişaf edən ölkələrin maliyyə kreditləri.

Aktiv əməliyyatların təsnifatı barədə bir sıra müəlliflər fikir formalaşdırmışdır.

Müəlliflər: V.İ.Bukato və Y.İ.Lvov öz "Aktivnie operatsii kommerçeskix bankov" (Moskva - 2007) əsərlərində, aktiv əməliyyatları aşağıdakı formada bölürlər.

- bankın kredit portfelini formalaşdıran kredit əməliyyatları;
- investisiya portfelinin formalaşması üçün əsas yaradan qoyuluşlar;
- bankın müştərilərinə göstərdiyi xidmətlərin əsas növlərindən olan kassa və hesablaşma əməliyyatları;
- bütün bank əməliyyatlarının uğurlu həllini təmin edən müvafiq infastrukturun yaradılması ilə əlaqəli olan digər aktiv əməliyyatlar.

Digər müəlliflərə nəzər salsaq V.İ.Bukato və Y.İ.Lvovdan fərqli olaraq, Lavruşin "Denqi, kredit i banki" (Moskva-2008) əsərində aktiv əməliyyatların daha geniş təsnifatını vermişdir.

- ssuda əməliyyatları banklara onların gəlirlərinin əsas hissəsini gətirir. Makroiqtisadi miqyasda bu əməliyyatların mahiyyəti odur ki, bu yolla banklar müvəqqəti işləməyən pul fondlarını istehsalat prosesini stimullaşdıran işləyən tədavül və sərf edilməyə çevirir;

- investisiya əməliyyatları, onların həyata keçirilməsi prosesində bank resursları qiymətli kağızlara qoyaraq və ya birgə təsərrüfat fəaliyyəti üzrə hüquq əldə edərək, investor kimi çıxış edir;

- depozit əməliyyatları, bankların aktiv depozit əməliyyatlarının təyini Mərkəzi bankdakı hesablarda (müxbir və ehtiyat hesabları) və digər kommersion banklarında pul vəsaitlərinin yerləşdirilməsi vasitəsi ilə cari və uzunmüddətli ehtiyatların yaradılması;

Mənim bu barədə düşüncəm isə V.T.Bukato və Y.İ.Lvovun fikirlərinə əsaslanır çünki onlar aktiv əməliyyatlara kredit, kassa, investisiya əməliyyatlarını daxil edir və bu əməliyyatlar aktiv əməliyyatların ən geniş yayılmış növlərindəndir.

Aktiv əməliyyatlar zamanı mənfəət əldə etmək üçün kommersiya bankları cəlb etdiyi vəsaitləri ehtiyacı olanlara şəxslərə kreditlər formasında və ya başqa formada verirlər. Kommersiya banklarının aktiv əməliyyatlar vasitəsilə gəlirləri formalaşır və bu gəlirlər kommersiya banklarının balans hesabının aktivində öz yerini alır.

Kommersiya bankları kreditor rolundada çıxış edir o zaman ki, o cəlb olunmuş vəsaitləri ehtiyacı sahibləri arasında yerləşdirir. Kommersiya bankları hər zaman əlavə gəlir mənfəət üçün çalışırlar və mənfəətin demək olar ki, 70% i aktiv əməliyyatların sayəsində əldə edir. Kommersiya banklarının aktivlərində olan vəsaitlər nə qədər çox olarsa, aktiv əməliyyatların həcmində bir o qədər çoxluq təşkil edir. Kommersiya banklarının aktivləri özlüyündə uzunmüddətli aktivlərə kommersiya bankları vasitəsilə yerləşdirilmiş və ya verilmiş aktivlərə və son olaraq yüksək likvidliyə malik aktivlər ayrılır. Hər bir kommersiya banklarının aktivləri bank vasitəsilə yerləşdirilən vəsaitlərdən asılıdır olur. Bu vəsaitlər aşağıdakılardır:

- Depozitlər
- Hesaba alınmış veksellər
- Bank tərəfindən verilən kreditlər

Depozitlər yerləşdirilən aktiv vəsaitlərdən biridir və bu vəsaitlər kommersiya bankları tərəfindən yerləşdirilir. Bu vəsaitlər kommersiya bankları tərəfindən maliyyə sənaye qruparında, kredit təşkilatlarında, Mərkəzi Bankda yerləşdirilir.

Hesaba alınmış veksellər kommersiya bankları tərəfindən yerləşdirilmiş vəsaitlər içində başqa bir qrup təşkil edir. Qrupun xüsusiyyəti odur ki, hesaba alınmış veksellərin aktivləri kreditləşmənin xüsusi formasını yerinə yetirməklə, yüksək risklərlə bağlı olur və bu bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində baş verir.

Kommersiya banklarının uğurlu aktiv əməliyyatlar aparması bir sıra faktorlarda özünü göstərir və bunlardan biri də bankın likvidliyinə təsir göstərməsidir. Belə olan halda banklar likvidliklərini sabit vəziyyətdə saxlamaq üçün aktiv əməliyyatları səmərəli

sürətdə istifadə etməlidirlər ki, likvidlikləri aşağı düşməsin. Likvidliyin aşağı düşməməsi üçün də kommersiya bankları bilir ki, aktiv əməliyyatlardan səmərli istifadə etmək onları düzgün yerləşdirməkdən asılıdır. Belə olan halda banklar aktivləri yerləşdirərkən bir sıra nüansları nəzərə almalıdır yəni, təhlillər aparmalıdır, tam məbləğdə və vaxtı vaxtında qaytarılmasına, bank üçün səmərə verəcəyinə əmin olmalıdır. Kommersiya bankları aktivlərini yerləşdirərkən aktivlərlə bağlı risklərin səviyyəsini nəzərə alaraq aktivləri yerləşdirməlidir. Risklərin səviyyəsi qeyd edəcəyim bir sıra amillərdən asılıdır və amilləri nəzərə almaq kommersiya bankları üçün vacibdir. Ölkədə olan hesablaşma sisteminin vəziyyətindən, iqtisadiyyatın real sektorunun vəziyyətindən, ölkədə olan maliyyə vəziyyətindən, aktivlərin yerləşdirildiyi fiziki və hüquqi şəxslərin vəziyyətindən, bankların strategiyalarından, vəsaitlərin necə yerləşdiriləmsindən, ölkənin kredit portfelinin keyfiyyətindən və strukturundan və son olaraq maliyyə təhlilinin keyfiyyətindən və s. asılıdır. Aktiv əməliyyatların kredit riskləri zamanı ödəməmələr və iqtisadi böhranlar kommersiya bankları üçün çox ciddi problemlər yaşadır. Ona görə də kommersiya bankları aktivlərini yerləşdirərkən borcalanın maliyyə vəziyyətini və kredit qabiliyyətini dərinlən araşdırmalı və öyrənməlidir ki, gələcəkdə bu cür problemlərlə qarşılaşsın. Belə ki, əgər kommersiya banklarında aktivlərlə bağlı risklər yüksək olarsa, bu zaman aktivlərin transformasiyası sırasında itki ehtimalı bir o qədər yüksək olar.

Kommersiya banklarının aktiv əməliyyatlarının diqqət etməli olduğu əsas elementlərindən biri də onların düzgün idarə olunmasıdır. Bunu belə izah edə bilərik ki, əgər kommersiya banklarına cəlb edilmiş vəsaitlər doğru şəkildə tez bir zamanda yerləşdirilərsə, bu proses kommersiya banklarında itkilərinin minimuma endirilməsinə səbəb olacaq.

Kommersiya bankları tərəfindən aktiv əməliyyatların düzgün formada aparılması mənfəətinin maksimum səviyyəyə qədər yüksəlməsinə, bank strukturunun böyüməsinə və genişlənməsinə, bankın fəaliyyət göstərdiyi ölkənin iqtisadiyyatına və həmçinin ümumi daxili məhsulda iştirakı payını da yüksəldir.

ÜDM-də kredit qoyuluşu

	2013	2014	2015	2016	2017
ÜDM (mln.man)	57708,2	58977.8	54352.1	60393.6	50067.3
Kredit qoyuluşu (mln.man)	15422.9	18542.6	21730.4	16444.6	11757.8

Mənbə-Statistik bülleten-Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı-2017

Cədvələ nəzər saldıqda görə bilərik ki, həm ümumi daxili məhsulda həm də, ümumi daxili məhsula kredit qoyuluşunda azalmalar müşahidə olunmuşdur 2017-ci ildə. Ona görə də banklar aktiv əməliyyatların elə optimal üsullarını seçməlidirlər ki, bu həm bankların səmərə əldə etməsini təmin etsin həmdə ölkə iqtisadiyyatına ÜDM-a təsir etsin. 2017-ci ildə ümumi daxili məhsulun az olmasının səbəblərindən biri də devalivasiya nəticəsində bankların sarsılmasıdır. Ona görə də banklar aktiv əməliyyatları yerləşdirərkən elə üsullar seçməlidirlər ki, ancaq səmərə əldə etsinlər. Əks halda nə bank, nə də ki, bank sistemi mövcud olmaz və bu iqtisadiyyatın inkişaf tarazlığını itirməsinə səbəb ola bilər.

Kommersiya banklarının diqqət yetirməli olduğu mövzulardan biri də vəsaitlərin müddətliliyidir. Bilirik ki, cəlb olunmuş vəsaitlər yəni, əmanətlə və depozitlər müəyyən müddətlik verilir. Eyni zamanda qiymətli kağızlar, verilmiş kreditlərdə müddətlilik baxımından bir-birindən fərqlənir. Kommersiya banklarının yerləşdirdiyi, cəlb etdiyi vəsaitlər müddətinə görə- qısamüddətli, orta müddətli və uzunmüddətli. Hər bir bank aktiv əməliyyatlarının müddətinin tarazlığına diqqət yetirsin. Yəni əgər depozit uzun müddətə cəlb olunmuşdursa onu uzunmüddətli kreditlər şəklində və ya investisiya

şəklində, əks halda isə yəni, qısamüddətli cəlb olunmuşdursa, qısamüddətli kreditlər şəklində istifadə etmək məqsədə uyğundur.

Kommersiya banklarının böyük bir qismi öz aktivlərini idarə etmək üçün pul vəsaitləri fondunun göstəricisindən yararlanırlar. Burdan belə nəticə çıxır ki, kommersiya bankları vəsaitlərini cəlb edib və həmin zaman müddətində meydana çıxan ehtiyaclarının qarşılamaşında istifadə edirlər. Belə olan halda resursların əlb olunma mənbələri və onların yerləşdirilməsi arasında olan əlaqə pozulur və bu proses bankın ödəmə qabiliyyətinə və likvidliyinə mənfə təsir edir. Bu səbəblərə görə də kommersiya banklarının bəziləri aktivlərin bölgüsündə vəsaitləri onların yaranma mənbələrinə görə yerləşdirilməsindən istifadə edirlər.

Aktivlərin bölüşdürmə metodu onu tələb edir ki, resurs mənbəyini birbaşa qoyuluşla dəqiq əlaqələndirilsin. Bu metod bankın ödəmə qabiliyyətini və bankın likvidliyinin yüksəlməsini təmin edir. Bu metodun da mənfə cəhətləri var. Ən önəmlisi odur ki, bankı resurslarla manevr etməkdən məhrum edir və bu da bəzən kommersiya banklarının əlavə gəlir əldə etməsini əngəlləyir. Misal olaraq göstərə bilərik ki, kommersiya banklar qoyuluşları ssudada istifadə edib tələb edilənə qədər ondan qiymətli kağızların alınmasında istifadə edə bilər lakin, lakin bu metod bunu əngəllədiyi üçün bank bu imkandan yararlana bilmir.

Kommersiya banklarının bəziləri isə fəaliyyətlərində idarəetmənin elmi metodunu tətbiq edirlər. Bu metodun özünü də iqtisadi və riyazi metodlar təşkil edir. Bu metod vasitəsilə banklar vəsaitlərini riyazi düsturların köməyi ilə yerləşdirilməsi istiqamətini təyin edirlər.

Bank resurslarının idarə etmək mürəkkəb və çoxcəhətlidir. Bank resurslarını idarə etmək üçün nəinki aktiv əməliyyatların təhlilini, həmçinin kommersiya banklarının fəaliyyət göstərdiyi ölkədə iqtisadiyyatın ümumilikdə vəziyyətini təhlil etməlidir.

Zamank keçdikcə aktiv əməliyyatların bank fəaliyyətinə təsirləri dahada çoxalır. İqtisadiyyatın inkişafı nəticəsində hal hazırda təqaüdlər, əmək haqqları, stipendiyalar, komunal və rabitə xidmətləri ödəmələri banklar vasitəsilə yerinə yetirilir. Burdan aydın görünür ki, kommersion banklarının kassa əməliyyatlarının əhəmiyyəti günü-gündən artmaqdadır. İqtisadiyyat inkişaf etdikə, ölkə əhalisinin sayı artdıqca bu əməliyyatlara tələb daha da çoxalacaqdır və müsbət istiqamətdə inkişaf edəcəkdir.

Hal hazırkı dövürdə tikinti sektorunun inkişaf etməsi ticarət obyektlərinin, böyük əyləncə mərkəzlərinin tikilməsi, istehsalın yüksəlməsi uzunmüddətli ssudalara olan tələbatı xeyli artırmışdır və buna görə də banklarda investisiya əməliyyatları inkişafını xeyli artırmışdır. Həmçinin ÜDM-in artımında və ölkədə olan iqtisadi artımın çoxluqunda investisiya əməliyyatlarının böyük rolu vardır.

2.3 . Passiv əməliyyatların idarə edilməsinin qiymətləndirilməsi

Passiv əməliyyatlar bankların resurs bazalarının formalaşdırılması, bank kapitalının yaradılması və tamamlanması əməliyyatıdır. Passiv əməliyyatlar vasitəsilə həmçinin kommersion bankları resursları cəlb edir və onların formalaşması üzrə əməliyyatlar aparırlar.

Passiv əməliyyatlar hər bir bank üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Passiv əməliyyatlarda passiv hissədəki qalıq pul vəsaiti çoxalır, passiv hissə aktiv passiv hissədəki aktiv hissənin önünə keçir. Passiv əməliyyatlar sayəsində dövriyyədə olan pullar banklara yönləndirilir. Banklarda yeni resursarın yaradılması aktiv əməliyyatlarla bağlıdır. Burada ən çox pay kreditləşmə əməliyyatlarına düşür.

Hər bir bankın fəaliyyətinin genişliyi onun sərəncamında olan resursların miqdarı ilə təyin olunur. **Bank resursu** – kommersion banklarının sərəncamında olur və bankların

aktiv və başqa digər əməliyyatlarını yerinə yetirilməsi üçün kommersiya banklarının istifadə etdikləri pul vəsaitlərinin toplusudur. Bankın resursları aşağıdakı mənbələrdən təşkil edilir:

- **Bankın xüsusi kapitalı**
- **Cəlb olunmuş vəsait**
- **Borc vəsaiti**

Bankların passiv əməliyyatları aparmaqda məqsədi xüsusi kapitalını formalaşdırmaqdır. Lakin bankın fəaliyyəti bunla yetinmir. Bankların xüsusi kapitalının həcmi çox olduqca həmin banka olan etibarda yüksək olur. Ancaq bəzən xüsusi kapitalı az olsada insanlar digər banklardan daha çox güvənir həmin banka və bu da bankın idarə heyətinin şəxsi keyfiyyətindən asılıdır.

Bankın xüsusi kapitalı onun ilk yarandığı gündən dayağı rolunu oynayır və bundan əlavə olaraq sonuncu müdafiə xətti rolunda yerinə yetirir.

Əgər fəaliyyət göstərən bankların xüsusi kapitalının həcmi çoxdursa, bank bununla kifayətlənməməlidir. Çünki belə olan halda onları bank adlandırmaq yalnız olardı. Bütün banklar digərlərinin pullarından yararlanıb özü üçün mənfəət əldə edir. Yalnız xüsusi kapitalı ilə fəaliyyət göstərənlər investorlar sayılır.

Kommersiya banklarının xüsusi vəsaitləri aşağıdakılardan təşkil olunur:

- Ehtiyat fondu
- Nizamnamə fondu
- Mənfəət hesabına yaradılan digər fondlar
- İl ərzində bölüşdürülməmiş mənfəət

Nizamnamə fondu bankın iştirakçıları tərəfindən yerləşdirilən xüsusi vəsaitlər hesabına yaradılır. Nizamnamə fondunun minimum məbləği Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən təyin edilir. Nizamnamə fondu iki cür formalaşdırıla bilər, ya pul vəsaitləri vasitəsilə ya da, maddi aktivlər vasitəsilə.

Ehtiyat fondu bankların mənfəətlərindən ayırmları nəticəsində yaranır. Ehtiyat fondunun həcmi müəyyən etmək üçün nizamnamə kapitalına olan nisbətini tapmaq lazımdır. Kommersiya banklarının ehtiyat fondunu yaratmaqla aktiv əməliyyatları apararkən hər hansı dəymiş zərərlərin ödənilməsidir. Kommersiya bankları səhmdarların mənfəətinin və yaxud dividendlərinin çatışmayan hissəsi olduqda, ehtiyat fondu tərəfindən bütün bunları qarşılıyır. Və sonda onu da qeyd edim ki, ehtiyat fondu nizamnamə kapitalını artırmaq üçün əsas mənbələrdən biridir.

Kommersiya banklarının qeyri-maliyyə təşkilatlarından fərqləndirən əsas cəhəti onun xüsusi vəsaitlərinin xüsusi çəkisi qat-qat aşağıdır. Təxminən 10% və ya 20% miqdarındadır. Bankların xüsusi vəsaitlərinin passivlərdə xüsusi çəkisinin az olmasına baxmayaraq bankların fəaliyyətində xüsusi rolu vardır. Xüsusi vəsaitlər üç funksiyani yerinə yetirir və onlar aşağıdakılardır:

- Mühafizə
- Əməli
- Nizamlaşdırıcı

Kommersiya bankları xüsusi kapitalının mühafizə funksiyası sayəsində banka əmanət yerləşdirən əmanətçilər, kreditorlar qarşısında bankın dayanıqlılığını təmin edir.

Xüsusi kapitalın mühafizə funksiyası həm də bankın kapitalının yetərincə olması ilə bağlıdır. Belə izah etmək olar ki, yəni hər hansı maliyyə itkiləri olarsa bank bunu öz vəsaiti hesabına qarşılıya bilir.

Bankın xüsusi kapitalının əməli funksiyasının mahiyyəti odur ki, bankın xüsusi vəsaitləri bankın inkişaf etməsində maliyyə resursu funksiyasını həyata keçirir. Bildiyimiz kimi əgər bankın ilkin kapitalı olmazsa heç bir bank fəaliyyətə başlamaz. Bu vəsaitlərdən bankların filiallarının genişləndirilməsində və şöbələrinin inkişaf etdirilməsində istifadə edilə bilər.

Son funksiya olan xüsusi kapitalın nizamladıcı funksiyasının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, kommersiya banklarının fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı xüsusi vəsaitlərin idarə edilməsi vasitəsilə nizamladır. Kommersiya banklarının xüsusi vəsaitlərinin içərisində ən önəmli yeri nizamnamə fondu tutur və nizamnamə fondunun yaranma forması, həcmi, dəyişdirilməsi bankın nizamnaməsi əsasında təyin edilir.

Kommersiya bankları öz dövriyyə vəsaitlərinin çox qismini cəlb olunmuş vəsaitlərdən təmin edir. Bunun üçün isə kommersiya bankları istifadəsiz qalmış vəsaitləri banklara cəlb edirlər bank qoyuluşları şəklində. Bu vəsaitləri özlərinə cəlb etmək üçün investorlara bir sıra güzəştlər və s. təklif edirlər. Əgər banklarda onları qane edəcək qədər resurslar yoxdursa, və bu resurslara tələbat yarandığı təqdirdə onlar ehdiyaclarını qarşılamaq üçün müəyyən miqdarda faiz ödəmək qarşılığında digər banklardan aldıkları borclar vasitəsilə ödəməli olurlar. Aydındır ki, bu banklar üçün baha başa gəlir və verilən kreditlərdə bahalaşır. Sadaladıqlarımızdan belə nəticə çıxarmaq olar ki, kommersiya bankları daha yaxşı resurs mənbələri tapmaq üçün apardıqları passiv əməliyyatları idarə etməlidirlər. Passiv əməliyyatların idarə edilməsi dedikdə, ilk olaraq geniş mənada passiv əməliyyatları idarə etmək, əmanətçilərin vəsaitlərinin cəlb olunması, kreditor qismində çıxış edən müəsisələrin vəsaitlərinin cəlb olunması və bütün bunları bir araya gətirsək bank üçün lazım olan vəsait mənbələrinin tapılması başa düşülür. Digər mənada passiv əməliyyatların idarə edilməsi dedikdə, əlavə resurslara ehdiyac olduqca borc vəsaitinin alınması üçün borc vəsaiti mənbələrinin axtarışı nəzərdə tutulur.

Bütün keçid dövürləri ərzində ssuda kapitalları bazarında banklar əsas rol oynadığına görə resursların da əsas olan payını məhz banklar cəlb edəcəklər. Burdan belə bir nəticə çıxara bilərik ki, ilk növbədə kredit sektorunu inkişaf etdirmək üçün bank sektorunu inkişaf etməsi lazımdır, kredit resurslarının hərəkəti də bank resurslarının hərəkəti ilə müəyyən olunur. Mən belə hesab edirəm ki, bank resursları deyildikdə, bankların müxtəlif maliyyə vəsaitləri sayəsində cəlb etdikləri sərbəst pul vəsaitləri və

əmanətlər başa düşülür. Sadələdiqlarımız maliyyə aktivlərinə yerləşdirmək üçün istifadə oluna bilər. Onu da qeyd etmək olar ki, banklar resurslarının müəyyən hissəsini öz maddi bazasını formalaşdırmaq üçün istifadə edir, yəni ki maddi aktivlərə yerləşdirir. Ancaq banklar öz fəaliyyətlərini təmin etmək üçün maddi aktivlərdən istifadəyə icazə verildiyi üçün və bu maddi aktivlər vasitəsilə ticarət əməliyyatları aparılmasına icazə verilmədiyinə görə biz bank resurslarının idarə edilməsində aktivlərə edilən qoyuluşları nəzərdən keçirməyəcəik. Banklarda maddi dəyərlərə edilən qoyuluşlar onlar üçün gəlirsiz və mənfəət əldə etməyən sabit aktivlərdir. Bu aktivlərin genişləndirilməsi zamanı resursların gəlir bazası azalır.

Bank resurslarını cəlb edilmə mənbələrinə görə iki yerə bölmək olar: 1) öz resursları, 2) borc resursları. Bank öz kapitalını formalaşdırmaq üçün ya səhmlərini buraxır, ya da bankın iştirakçıları arasında payların bölüşdürülməsi vasitəsilə istifadə edir. Borc resursları isə həm spesifik bank xarakterli vasitələr əsasında formalaşır, həm də adi xarakterli müxtəlif vasitələr əsasında. Spesifik bank xarakterli vasitələrə depozitlər, əmanətlər, hesablaşmalarda vəsaitləri misal göstərmək olar. Adi xarakterli vasitələrə misal olaraq istiqrazlar, veksellər, borcları aid etmək olar.

Bank resursları cəlb edilmə formalarına görə bank hesablarına cəlb edilmiş resurslara və qiymətli kağızların buraxılmasına görə cəlb olunmuş resurslara bölmək olar. Bank hesablarına cəlb edilmiş resurslara misal olaraq tranzit, cari, hesablaşma depozit, əmanət və s. misal göstərmək olar. Qiymətli kağızların buraxılması əsasında cəlb edilən vəsaitlərə misal olaraq səhmləri, vekselləri, istiqrazları, sertifikatları nümunə göstərə bilərik. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı ölkələrində son dövümlərdə genişlənən sekyuritizasiya prosesləri nəticəsində bankda yerləşdirilən vəsaitlərinin xüsusi çəkisinin azalmasına və bankların öz qiymətli kağızlarını buraxması ilə cəlb olunmuş vəsaitlərini artırmasına səbəb olmuşdur.

Bank resurslarını müddətinə görə aşağıdakılara ayırmaq məqsədəuyğundur:

- Müddətsiz
- Uzunmüddətli
- Ortamüddətli
- Qısamüddətli
- Tələbli

Bank resurlarını mənsubiyyətinə aşağıdakı qruplara bölmək olar:

- Ayrı-ayrı vətəndaşlara mənsub
- Xüsusi müəsisələrə və fondlara mənsub
- Dövlət müəsisələrinə və dövlət hakimiyyəti orqanlarına mənsub

Resursların bir qrupunu da Mərkəzi Bankın kommərsiya banklarına verdiyi yenidən maliyyələşdirmə qaydasında kreditləri təşkil edir. Keçid iqtisadiyyatında olan ölkələrdə müəsisələr mövcud olduğuna görə, özəlləşdirmə və səhmləşdirmə prosesləri olduğuna görə resursların mənsubiyyətə görə ayırd edilməsi resursların iqtisadiyyat sektorları arasında təkrar bölüşdürülməsi proseslərinin idarə edilməsi və resurs bazasının monitorinqi üçün mərkəzi bank vasitəsilə mərkəzləşdirilmiş kreditlərin ayrılması, xüsusilə islahatların ilk illərində kreditlərin ayrılması vasitəsilə kommərsiya banklarının geniş kreditləşməsi xarakterikdir.

Kommərsiya banklarının çox hissəsini cəlb edilmiş vəsaitlər təşkil edir. Kommərsiya bankları passiv əməliyyatları həyata keçirməklə hüquqi və fiziki şəxslərin vəsaitlərini özlərinə cəlb edirlər. Bu saydıqlarımıza daxildir:

- fiziki və hüquqi şəxslərin əmanət və depozitləri,
- hüquqi şəxslərin bank hesablarındakı vəsait qalığı.

Kommərsiya bankları müştərilərinə kredit xidməti həyata keçirtmək üçün müəyyən resurs bazasına sahib olmalıdırlar ki, bu resursların əsas mənbəyi depozitlər və əmanətlərdən ibarətdir. Depozit-müəyyən olunmuş şərtlərlə və müəyyən edilmiş vaxtda geri qaytarılmalı olan banka saxlamaq üçün qoyulan maliyyə vəsaitidir. Depozit ilə

əmanət anlayışı çox zaman eyni qəbul edilir. Depozit əməliyyatları bankların təməlinin əsasını təşkil edən üç əsas əməliyyatdan biridir. Depozit əməliyyatları yalnız kağız pulların qoyuluşu ilə deyil, həmçinin metallarında güvəndə saxlanılmasl üçün istifadə edilir.

Depozit əməliyyatlarını həyata keçirməkdə məqsəd hüquqi və fiziki şəxslərin əlində olan istifadəsiz pul vəsaitlərini depozit şəklində kommersion banklarına qoyaraq müəyyən faiz miqdarında gəlir əldə edirlər. Depozit əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün kommersion bankları Mərkəzi Bankdan lisenziya almalıdırlar.

Kommersion banklarına depozit şəklində əmanət qoyduğu zaman bu əmanəti təsdiqləmək üçün ya əmanət kitabçası ya da depozit plastik kartı verilir, ya da əmanət və ya depozit sertifikatı təqdim edilir bank tərəfindən. Çox zaman bank praktikasında depozit sertifikatları hüquqi statuslu şəxslərə, əmanət sertifikatı isə fiziki statuslu şəxslərə təqdim edilir.

Banklar haqqında qunana görə depozit əməliyyatları yalnız banklar tərəfindən keçirilə bilər o halda ki mərkəzi bankdan lisenziyası olsun.

Depozit əməliyyatlarını həyata keçirilərkən subyekt qismində banklar və pulun sahibləri olan kreditorlar, obyekt qismində isə banka qoyulan maliyyə vəsaitləri başa düşülür. Kommersion banklarına qoyulan əmanətləri müxtəlif cür əmanətlərinə təsnifləşdirə bilərik. Bu təsnifləşdirməni aşağıdakı kimi qeyd edə bilərik:

Subyektinə görə:

- fiziki şəxslərin
- hüquqi şəxslərin

Müddətinə görə:

- tələbolunanadək
- müddətli

Maliyyə vasitələrinin tipinə görə:

- əmanət kitabçalarındakı vəsaitlər
- depozit plastik kartlarındakı vəsaitlər

Faiz dərəcəsinin təyin edilməsinə görə:

- təsbit edilmiş faiz dərəcələri
- üzən faiz dərəcələri

Müddətinə görə depozitlər qeyd etdiyimiz kimi tələbolunanadək və müddətli olur. Tələbolunanadək depozitlər deyildikdə ilk tələb anında depozitlərin geri qaytarılması şərtində qəbul olunur. Müddətli depozitlər deyildikdə isə müqavilənin müddəti bitdikdən sonra depozitlərin qaytarılmasını nəzərdə tutur. Tələbolunanadək depozitlərdən müddətli depozitlərin fərqi ondadır ki, müddətli depozitlərdən hesablaşmalar üçün istifadə etmək olmaz, ona görə ki müddətli depozitlərdəki hesablardakı maliyyə vəsaitləri asda dövr edir.

Müddətli depozitlərə tələbolunanadək depozitlərdən fərqli olaraq daha yuxarı faizlə ödənişlər edilir banklar tərəfindən. Müddətli depozitlər daha çox bank resurslarının stabil hissəsi hesab olunur. Ona görə ki, daha çox uzun müddətə kreditləşməni yerinə yetirməyə izin verir və daha çox faiz qazandırır.

Fiziki və hüquqi şəxslər banka əmanətlərini yerləşdiriyi an əmanət müqaviləsi vasitəsilə bu təsdiq olunur bildiyimiz kimi. Banklar əmanətçidən əmanətləri imzalanmış müqavilənin şərtlərinə uyğun qəbul edir və əmanətçiyə müqavilədə nəzərdə tutulmuş şərtlər daxilində faizlər ödəməyi boynuna götürür. Kommersiya bankları fiziki və hüquqi şəxslər arasında müqavilə imzalayarkən bağlanan əmanət müqaviləsinin şərtləri fiziki və hüquqi şəxs olmasından irəli gələrək fərqli olur. Əmanət müqaviləsi yazılı formada bank kitabçası, bank və depozit sertifikatı və s. formalarda olur. Fiziki şəxslərlə müqavilə bağlanan zaman hər bir fiziki şəxs üçün bütün qaydalar eyni formada olur yəni ki, bank

hər hansı fiziki şəxsə üstünlük vermir və müqavilə ictimai müqavilə hesab edilir. Fiziki şəxslərdən fərqli olaraq hüquqi şəxslərə bağlanan müqavilə zamanı banklar bu müqaviləni individual qaydalarla tərtib edirlər. Əmanətlər ola bilər ki, üçüncü şəxsin də adına qoyula bilər bu zaman müqavilədə mütləq üçüncü şəxsin adı qeyd edilməlidir.

Bütün bu sadələşmələrimizdə ayrı bir qayda nəzərdə tutulmamışdırsa bu zaman əmanətçilə bank arasında bank əmanəti müqaviləsi bağlanır və yerləşdirilən vəsait bank kitabçası vasitəsilə təsdiq edilir. Qeyd etdiyimiz kitabça adlı və adsız formada təqdim edilə bilər əmanətçiyə. Bank tərəfindən verilən kitabçada bankın adı, əmanəti yerləşdirənin adı, əmanət bankın hansı filialına qoyulmuşdursa qoyulan filialın adı və ünvanı, qoyulan əmanətin miqdarı, hesab nömrəsi, hesabdən çıxarılmış pullar və s. bank tərəfindən təsdiq olunmalıdır. Əgər bankın əmanətçiyə təqdim etdiyi adlı bank kitabçası hər hansı səbəbdən yararsız vəziyyətə düşərsə və ya itərsə banka müraciət etməklə əmanətçi yeni bank kitabçasını əldə edə bilər. Adsız bank kitabçasındada eyni qayda ilə adlı bank kitabçasında proses baş verərsə bank yenisini təqdim edir əmanətçiyə.

Kommersiya bankları əmanətçilərin depozitlərinin faizlərini hər rübün axırı əmanətçinin tələb etməsi zamanı ödəməlidir. Ancaq əmanətçi faizləri tələb etməzsə əgər tələb edilməyən faizlər əmanətçinin depozit məbləğinə əlavə edilir.

Əgər əmanətçilər depozit şəklində banklara yerləşdirdikləri əmanətlərini vaxtından əvvəl bankdan tələb etsələr, bu zaman banklar həmin depoziti tələbolunanadək depozitlər qaydasında geri əmanətçiyə verir. Bundan başqa əmanətçi banka yerləşdirdiyi əmanətin miqdarını dəyişdirmək istərsə və ya depozitin saxlanma müddətini dəyişdirmək istəyərsə banka müraciət etməlidir bu barədə və əmanəti qəbul edən bank müqaviləni ləğv edərək yeni şərtlərlə əmanətçi ilə yenidən müqavilə imzalayacaqdır.

Kommersiya banklarının borc vəsaiti

Hər bir kommertiya bankının artıq vəsaiti olmasına baxmayaraq bəzən əlavə vəsaitlərə də ehtiyacları olur. Bu ehtiyaclarını ödəmək üçün banklararası kredit bazarı effektiv üsuldur. Banklararası bazar kredit təşkilatlarının cəlb olunmuş vəsaitləri satışı çıxardıqları bazardır. Kommertiya banklarının əlavə resurslara o zaman ehtiyacı olur ki, onlar öz likvidliklərini nizamlaşdırmaq və öz aktiv əməliyyatlarının sahələrini genişləndirmək istəyirlər.

Banklararası kredit bazarında ən çox iştirak edən banklar hər zaman sərbəst maliyyə resurslarına malik olan iri banklardır. Belə banklar düşünülərki sərbəst qalmış maliyyə resursları istifadəsiz qalmaqdansa, borc vermək daha məqsədə uyğundur. Banklararası bazarda iri banklardan başqa orta və kiçik banklarda iştirak edirlər. Kiçik bankların bu bazarda iştirak etməsinin səbəbi müştəri azlığıdır. Onlar sərbəst qalan resurslarını bu bazarlara cəlb edərək ehtiyacı olan banklara borc şəklində verirlər və buradan mənfəət əldə edirlər.

Banklararası kredit bazarında öz resurslarını bu bazara cəlb etmiş banklar bu zaman müxtəlif şərtlər irəli sürürlər. Banklararası bazarda kreditlər bir neçə saatdan tutmuş bir neçə ilə qədər verilə bilər. Və hətta bu bazarda kreditlər daimi və birdəfəlik də verilir.

Birdəfəlik kredit verilməsi bankların bu kreditə ehtiyacının olması zamanı verilir. Birdəfəlik kredit verilənlən müqavilədə verilən ssudanın məbləği, faiz dərəcəsi, müqavilə şərtləri pozulduqda tərəflərin məsuliyyəti əks olunur. Birdəfəlik kreditlər əsasən bir gündən doxsan günə kimi müddətə verilir. Ancaq bu kreditləri bankların əksəriyyəti bir gündən yeddi günə kimi istifadə edir. 30 gündən 90 günə kimi götürülmüş birdəfəlik kreditlərdə risk faktorunda yüksək olur. Bu kreditlərə ehtiyacı olan banklar hər hansı böhran dövründə böhrandan çıxmaq üçün istifadə edir. Əgər bank böhrandan çıxa bilməzsə bu zaman kreditor üçün heç də yaxşı hal deyil.

3.1 Kommersiya banklarında aktiv əməliyyatların maliyyə risklərindən qorunması istiqamətləri.

Təməl olaraq bank sektorunun riskləri üç kateqoriyada ayrılır bunlar aşağıdakılardır:

- Funksional risklər
- Maliyyə riskləri
- Bankların fəaliyyətinə təsir edən xarici risklər

Funksional risklər barədə danışsaq bu risklər bir məhsulun yaradılması və xidmət edilməsi prosesinə daxildir. Banklar hər zaman funksional risklərə çox meyilli olurlar. Banklarda funksional risklər o zaman meydana çıxır ki, maliyyə və təsərrüfat sistemində tam və vaxtı-vaxtında nəzarət olunmaması, lazımlı olan informasiyaların vaxtı-vaxtında toplanmaması və yaxşı təhlil olunmaması. Funksional riskləri bir neçə yarım kateqoriyaya ayırmaq olar. Bunlar aşağıdakılardır:

- Maliyyə riski.
- Kredit riski.

Kommersiya banklarının aktivləri ilə əlaqədar risklər aşağıdakılardır:

- Kredit
- Valyuta
- Bazar
- Kassa

Banklar pul yığmaqla yanaşı həm də borca pul verirlər. Borc verən zaman borcalanın aldığı borcun faizini və ya borcu ödəməməsi riski meydana çıxır. Bu risk

kredit riskidir. Kredit riski aktiv və ya borcun geri ödənilməsi imkanının itirilməsi və ya borcun gecikdirilməsi riskidir. Hər iki halda aktivin bu günkü dəyəri azalaraq bankın likvidliyi baxımından mənfi bir vəziyyət meydana gətirməkdədir. Ayrıca bu vəziyyət bankın sərmayəsinə də mənfi təsir göstərir.

Kredit riski fərqli şəkillərdə izah edilir. Bir təsfiyə görə kredit riski, borcun ödənilməməsi və ya gec ödənilməsi səbəbinə görə xalis mənfəətin və kapitalın bazar dəyərinin potensial dəyişimidir (Mandacı, 2003: 71). Digər bir təsfiyə görə kredit riski, kredit verənin, borcun ödənməməsi və ya gec ödənməsi nəticəsində zərərlə qarşılaşma ehtimalıdır (Coyle, 2000: 6-7). Kredit riski haqda borc ödənilməməsindəki qeyri-müəyyənlikdə deyilir (Sinkey, 1998: 190). Digər bir təsfiyə görə isə kredit riski, borc və ya investisyada maliyyə itkisi olma ehtimalı kimi təsəvvür edilir.

Kredit riski bir bank üçün çox böyük bir önəm daşımaqdadır. Kreditin sonrakı ödəmələrinin gecikdirilməsi, kreditlərin yenidən konfigurasiyası və borclunun iflası kimi hadisələr bankın pul axımını poza bilər.

Kredit riskləri reyting agentlikləri tərəfindən də nəzərə alınmaqdadır, səhmlər, likvidlik və bu əməliyyatlardakı amortizasiya kredit riskləri ilə əlaqələndirilir.

Kredit əməliyyatları bankçılığın əsas fəaliyyətlərindən olmaqla birlikdə kredit riskinə son zamanlarda daha çox önəm verilməyə başlanılıb. Kredit riskinə verilən önəmin səbəbləri aşağıdakı kimi sıralanıb:

- İqtisadiyyatda bəzən tənəzzüllərin olması ilə birlikdə son illərdə iqtisadi tənəzzüllərdə iflasların artması kredit əməliyyatlarını daha diqqətli yerinə yetirilməsinə səbəb olmuşdur. Qlobal rəqabətin artması nəticəsində iflasların artması kredit riskinə daha çox diqqət yetirilməsini gərəkdirir.
- Dünyadakı qloballaşma və kapital bazarlarının inkişafına baxmayaraq, kredit alan şirkətlərin kredit dərəcələrinin aşağı olması bu istiqamətdə bir inkişafa səbəb olmuşdur.

- Kredit əməliyyatlarında başqa bir ünsür təminatdır. Son illərdə kredit əməliyyatlarında təminat dəyərinin aşağı düşməsi və dəyişkənlik göstərməsi kredit riskini artırır.
- Bütün bu amillərə əlavə olaraq mərkəzi banklar digər bankların kreditləşmə əməliyyatlarını bir qaydaya salmaq məqsədilə kredit riski modelləri yaratmaqlarını isdəmələri və kredit riski barəsində bəlli standartlar gətirmiş olmalarıdır.

Kredit riski bankın aktivinin dəyərdən düşməsinə və ya dəyərini itirməsinə səbəbkar olan, kredit götürənin maliyyə baxımından vəziyyətinin pisləşməsi zamanı borcu ödəməməsi nəticəsində yaranan zərərin ehdimalıdır. Bu cür zərərlərlə qarşılaşmaq istəməyən banklar kredit risklərini idarə edirlər. Bur risklərə məruz qalmamaq və onları idarə etməkdə səbəb bəyax qeyd etdiyimiz hallarla qarşılaşmamaq, bankda olan aktivləri qorumaq, onlardan gələn gəlirlərin miqdarını itkilərdən daha çox olmasını təmin etməkdən ibarətdir. Banklar həmçinin bütün kredit portfeli risklərini, bank əməliyyatlarındakı riskləri idarə etməlidir.

Kredit risklərini daha yaxşı və daha aydın idarə etmək üçün baş verə biləcək kredit risklərini əvvəlcədən qiymətləndirmək və hesabat vermək üçün metodologiya istifadə edilməlidir aydın təyin olunmuş.

Azərbayanda fəaliyyət göstərən kommərsiya bankları kreditləşmə proseslərində yaxından iştirak etdikləri üçün həm daxili, həm də xarici sınaqlara vadar olur. Bu səbəblə ən yaxşı kredit siyasətlərində də itkilər meydana gəlir. Banklar heç vaxt pis kreditlər təklif etməməlidir, ancaq elə kreditlər olur ki onlar zamanla pis kreditlərə çevrilir. Banklarda əgər problemlı kreditlərin sayı çoxdursa bu bankın imicinə mənfi təsir göstərir.

Kredit risklərini idarə etmək hər zaman problem olaraq qalıb və bu idarəetmə strukturlarının fəaliyyətində çoxlu çətinliklər yaradır. Amerikada və Almaniyada problemlı

olan kreditlərin həcmi kredit qoyuluşlarının ümumi həcmnin 5-6%-ni təşkil edirsə, bu Azərbayanda 90-cı illərdə 30-35% olmuşdur. Hər bir ölkədə kredit risklərinin həcminə makro və mikroiqtsadi amillər təsir edir. Banklar hər zaman qeyri-sabitlik və ya inamsızlıqlarla rastlaşırlar. Bu da bir sıra səbəblərlə bağlıdır. Bu səbəblər arasında ixtisaslı, təcrübəli, bank əməkdaşlarının çatışmaması, həmçinin işgüzar müştərilərin azlığı daxildir.

Qeyri-sabit, qeyri-təkmil, ziddiyyətli qanunvericilik şəraitində banklar kredit riskini idarə etmək üçün bank krediti riskinin idarə olunmasının elastik sistemini hazırlamalı və istifadə etməlidir. Bu sistemin əsas özəllikləri bankın müşahidə şurası tərəfindən rəsmiləşdirilmiş bankın kreditləşdirmə standartları və kredit siyasətidir. Bütün bunların yəni, kreditləşdirmə standartlarının, kredit siyasətinin işlənməsində və hazırlanmasında idarəetmə orqanlarının əməkdaşlarının hər biri iştirak edir.

Kredit riskinin idarəedilməsi sisteminin elementləri aşağıda qeyd etdiklərimizdən təşkil olunub:

- Limitlərin təyin olunması;
- Kredit işinin təşkilatı təminatı;
- Kredit təkliflərinin dəyərləndirilməsi və krediti borc alan şəxsin borcu ödəyib ödəməmək qabiliyyətinin təhlili;
- Kredit riskinin səviyyəsi üzrə kreditlərin reytinginin təyini və təyin edilən limitlər ilə qarşılaşdırılması;
- Kreditlər üzrə ola biləcək itkilərin qeydiyyatı vasitəsilə faiz dərəcələrinin təyin edilməsi;
- Kredit monitorinqi ;
- Kredit portfelinin idarə edilməsi və problemlə kreditlərin bərpa edilməsi;
- Kredit qərarı qəbul edildiyi zaman səlahiyyətlərin aralarında bölüşdürülməsi və kreditlərin avtorizasiyası.

Kredit risklərini daha effektiv idarə edən bank sistemini yaratmaq üçün ilk növbədə bankdan borc alan şəxslərin fərdi münasibətlərini gözdən keçirtmək, onu düzgün qiymətləndirmək və kredit portfelinin idarəedilməsinə diqqətli yanaşmaq lazımdır. Kredit portfelinin idarəedilməsinə diqqətli yanaşmaq dünya ölkələrinin təribəsində kreditləşməyə konserv yanaşma deyilir. Ancaq bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində banklarda daima olan dəyişikliklər və qeyri-sabitliklər olduğu üçün kreditləşməni bu cür adlandırmaq mənasızdır.

Kredit risklərini daha effektiv idarəedilməsini təşkil etmək üçün kreditləşmənin vahid modeli standartının təlimatlarını tətbiq etmək lazımdır. Banklarda kreditləşmənin vahid modeli aşağıda qeyd edəcəyimiz müddəalara əsasən yaradılır.

- Vahid kredit siyasətini tərtib etmək, realizə etmək və kreditləşdirmə standartlarını tətbiq etmək və onları realizə edən göstərişlər;
- Kreditlərin hər biri üçün mütləq analitik proseduraların yerinə yetirilməsi;
- Kredit monitorinqinə qarşı olan əsas tələblərin müəyyən edilməsi.

Kredit risklərinin idarəedilməsi sistemi kredit portfelinin idarəedilməsi strategiyasının bir parçasıdır və aşağıda qeyd edəcəklərimizdən ibarətdir:

- Bankların kredit portfelinin təməli hesab ediləb kredit siyasəti;
- Sahələrin məhdudlaşdırılması və realizəsi üçün kredit portfelinin istiqamətləri;
- Kreditlərin qiymətlərinin yaranması üzrə metodiki göstərişlər.

Maliyyə risklərinin tərkibinə aşağıdakı risk faktorları daxildir:

- Kredit riski
- Likvidlik riski
- Valyuta riski
- Faiz dərəcəsinin dəyişməsi riski

Likvidlik riski, öhdəliklərini zamanında yerinə yetirə bilməməsi və bankın aktivlərində olan yüksəlişi maliyyələşdirə bilməməsi zamanı yaranan risklərdir.

Likvidlik riski həm də əmanətçilərin anidən pul çəkmək istəmələri qarşısında bankların bu tələbləri qarşılamaq barəsində qarşılaşdıqları riski ifadə edir. Bankların gündəlik ehtiyac duyduqları nağd pul miqdarı banklar tərəfindən təxmin edilə bilər və bu miqdarı əllərində tutmaqla birlikdə anidən yüksək miqdarda pul çəkilişlərinə qarşı əllərində olan aktivləri, likvid aktivlərə çevirməli və ya borc almalıdırlar. Bankların əllərində olan likvid aktivlərdən faiz qazancının əngəllənməsi bankların xərclərini artıran bir ünsürdür. Bütün sistemdəki bankların bu cür tələblər ilə qarşılması vəziyyətində isə əllərində likvidlik qalmayan banklar, borc tapmaq məcburiyyətində qalacaq lakin bütün banklar borc aldığından borc tapmaqdan çətinləşəcək və banklar əllərində olan qiymətli kağız şəklindəki aktivləri satmaq məcburiyyətində qalacaqlar. Bu isə bankların sözü gedən aktivləri çox ucuz satmaları səbəbilə zərərlə qarşılaşmalarına və ya zəruri olan nağd pulu tapa bilməsələr iflas etmələrinə səbəb olacaq.

Anidan pul çəkimi risklərindən başqa likvidliyin idarə edilməsi, banklar üçün risk və gəlir şəklindəki seçimlərinə uyğun olaraq təyin ediləcəkdir. Yəni banklar əllərində az miqdarda likvidlik saxlamaqla faiz gətirən aktivlərə investisiya etmək və ya daha çox likvidliyə sahib olma arasında bir seçim etmək məcburiyyətində qalacaqlar. Bununla yanaşı, banklar qanunən əllərində olan depozitlərin bir qismini məcburi olaraq Mərkəzi Banklarda likvid olaraq saxlamaq məcburiyyətindədirlər.

Banklara təsir edə biləcək likvidlik riskləri aşağıdakılardır:

- Qismüddətli nağd maliyyə vəsaitlərinə yönəlmiş tələbləri yerinə yetirmək üçün yetərincə pul və qiymətli kağızları tərkibində saxlaya bilməməsi;
- Əlavə maliyyələşdirəyə sahib ola bilməməsi;
- Bazarda olan mövqeyini bağlaya və yaxud ləğv edə bilməməsi.

Hər bir bank fəvqaladə hallarda likvidlik problemləri ilə əlaqədar olaraq dəqiq və aydın ifadə edilmiş proseduralara sahib olmalıdırlar. Qeyd etdiyimiz proseduralar bankların risklərinin idarə olunması üzrə qaydaların müəyyən bir hissəsi olmalıdır.

Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti gələcək olacaq maliyyələşdirmə tələbini müəyyən etmək üçün valyuta üzrə gözlənilən hər hansı vəsaitlərin axınını qiymətləndirməli və diqqət mərkəzində saxlamalıdır. Banklar əgər bazar və bazar likvidliyini itirərsə, likvidlik ehtiyaclarını qarşılamaq üçün yaradılan alternativ strategiyaları bankın əvvəlcədən nəzərdə tutulmamış hallar üzrə likvidliyinə planlaşdırılması prosesinə əlavə edilməlidir.

Banklar hər zaman fəaliyyət göstərdikləri bazarlardakı likvidlik risklərinə nəzarət etməli və onu müntəzəm olaraq qiymətləndirməlidir. Bəzi hallarda, bazar likvidliyi riski, bazar mövqeyinin qapadılması üçün ehtimal olunan zamanı yansıtmaqla Riskə məruz Dəyər modelinə əlavə edilməlidir.

Likvidlik boşluğu riski müxtəlif valyuta növləri üzrə mədaxil olunan və məxaric olunan nağd vəsaitlər arasında olan fərqdır. Likvidlik boşluğu riski gələcək zamanlarda baş verə biləcək likvidlik boşluğu zamanı nağd vəsait axınının diskont edilmiş dəyərinə nəzarət etməklə və hər hansı ola biləcək faiz dəyişimləri də nəzərə alınmalıdır.

Bazar riski- aktivlərin və öhdəliklərin dəyişməsi yəni ticarət məqsədi ilə istifadə edilməsi zamanı məzənnədə, faiz dərəcələrində və aktivlərin qiymətində meydana gələn dəyişmə səbəb ilə ortaya çıxan riski ifadə etməkdədir. Banklar üçün bazar riski bankların aktiv və öhdəliklərini uzun müddətli investisiya və maliyyələşdirmə məqsədləri xaricində qısa zamanlı gəlir əldə etmək məqsədi ilə aktiv olaraq alım və satımda istifadə edilməsi vəziyyətində ortaya çıxmaqdadır. Bankların bir günə qədər zamanı olan çox qısa müddətdə alqı satqıda iştirak etməsi, bankı artan faiz dərəcəsi, məzənnə və qaytarma riskləri ilə qarşı-qarşıya qoyur. Bankların balans hesabatlarındakı uzunmüddətli investisiyalarla əlaqələndiriləbiləcək kredit və depozit hissəsini bankın balans

hesabatından çıxardığımızda banklar günlük alqı-satqı olaraq adlandırılabiləcək ticarət portfeli şəklində bir portfel idarəetmə fəaliyyətlərini də həyata keçirirlər. Bankların ticarət fəaliyyəti kontekstində həm əmtəə, valyuta və səhmlərin alınmasından həm də bu aktivlərin satışından qısa zamanlı gəlirlər əldə etməyə çalışırlar. Bu cür fəaliyyətlər bankları hər zaman bazar riski ilə qarşı-qarşıya qoyar. Bazar riskinə misal olaraq İngilis Brings Bankı göstərə bilərik. 200 illik bir keçmişə sahib olan bank 1995-ci ildə ticarət fəaliyyəti nəticəsində baş verən zərərlər səbəbilə iflas etmişdir. Bankın ticarət fəaliyyətini aparmaqda məsul işçisi Nick Leeson Yapon Nikkei Fond birjasının indeks dəyərinin gələcəkdə çox yüksələcəyi yönündə bir fərziyyə irəli sürərək 8 milyard dollar Future müqavilələri almış və bir ay içində 1.2 milyard dollar pul itirmişdir. İtirilən bu pul bankın sərmayəsindən çox idi.

Bazar riski riskin mənbəyindən asılı olaraq aşağıdakılara bölünür:

- Faiz dərəcəsi riski- faiz dərəcələrinin dəyişməsi zamanı yaranan riskdir;
- Xarici valyuta risk- valyuta məzənnəsindəki olan hər hansı dəyişikliklər zamanı yaranan riskdir;
- Kapital riski- kapitalın qiymətlərindəki dəyişikliklərə yaranan riskdir;
- Əmtəə-mal riski- əmtəə və malların qiymətlərində olan dəyişikliklər zamanı yaranan riskdir.

Bank Risklərin İdarəedilməsi Departamenti köməyi ilə qeyd etdiyimiz risklərlə qarşı-qarıya gəlməsi təhlükəsinə nəzarət edir. Bunu bir neçə üsulla etmək olar seçilən modelə uyğun. Bundan əlavə olaraq xarici valyuta, kapital, əmtəə və mal qiymətlərində yüksəliş və enişləri nəzərə alaraq yaranan riskləri birlikdə nəzarət edən daha yaxşı yanaşma tətbiq etməlidir və onların hərəkətlərindəki qarşılıqlı olaraq baş verən əlaqəni nəzərə almalıdır.

Faiz riski- bir bankın aktivində olan kredit və qiymətli kağızların ödəmə strukturunun, passiv hesabda yerləşən əmanət və qeyri-depozitlər resursların ödəmə

müddətinin fərqliləşməsi səbəbilə qarşı-qarşıya qaldığı faiz dərəcəsi riskini ifadə edir. Aşağıda qeyd edəcəyimiz bir misallar bunu qısaca izah edək:

Bir bankın bir il müddətinə 100 milyon manat dəyərində depoziti və ya ixrac etdiyi borc qiymətli kağızları olduğunu və bunun qarşısında, bankın 100 milyon dəyərində 2 il müddətində kredit verdiyini var sayaq. Burdan görüldüyü kimi aktivlərin maliyyələşdirilməsi əksikdir. Çünki, 2 illik aktivlər 1 illik öhdəliklərlə maliyyələşdirilir. Bankın borc qiymətli kağızları üzrə faiz ödəməsi 9% olduğunu, vermiş olduğu kredit qarşılığında alacağı faiz miqdarının isə 10% olduğunu var sayaq. 1 il sonra bank 1% yəni 1 milyon manat gəlir əldə edəcəkdir. Bununla yanaşı, ikinci il üçün gəlir miqdarı bəlli deyildir. Əgər ikinci ildə faiz dərəcələri dəyişməzsə, bank yenidən eyni qayda ilə gəlirini əldə edəcəkdir. Lakin faiz dərəcələrinin birinci ilə ikinci illər arasında dəyişmə riski vardır. Əgər faiz dərəcəsi 11% olarsa, bankların ikinci il gəliri neqativ olacaq və bank 1 milyon manat zərər edəcək.

Nümunədən də görüldüyü kimi kreditlərin ödəmə müddətinin, borcların ödəmə müddətindən yüksək olması bankın ikinci il faiz riski ilə qarşılaşmasına səbəb olmuşdur. Bank faiz dərəcələrinin 1% dən daha çox artması zamanı zərərlə üzləşmə təhlükəsilə qarşı-qarşıya gəlmişdir. Nəticə olaraq, bankların öhdəliklərinə görə daha uzun müddətli aktivlərə sahib olması, bankların yenidən maliyyələşdirmə riski ilə qarşı-qarşıya qalmasına səbəb olur. Bunun əksi olaraq aktivlərin ödəmə müddətinin daha qısa olduğu zamanlarda isə “reinvestment” adlandırılan təkrar investisiya riski ilə qarşılaşacaqlar.

Bankların faiz riskinə qarşı tətbiq edə biləcəyi iki siyasət vardır. Birincisi, ödəmələrin zamanlarının bərabərləşdirilməsi şəklində faiz riskindən qorunmasıdır. Bu yöntem faiz riskinin aradan qaldırılmasına qarşı ən effektiv üsul kimi görünərsə də, onun tətbiqi demək olar ki, mümkün olmayan bir yöntemdir. Faiz risklərindən qorunmağın ikinci üsulu risklərin törəmə alətlərinin istifadə edilməsidir. Banklar faiz riskinin qarşısını almaq üçün istifadə edə biləcəyi törəmə alətləri Forward və Future müqavilələri, Opsiyon müqavilələri və Faiz Swaplarıdır.

Faiz riskini idarə etmək üçün onun yaranması, ölçülməsi, reaksiyası və digər mənbələri təşkil edən qarışıq və mürəkkəb riyazi metodları tətbiq etmək lazımdır. Bir bankda tətbiq olunan faiz riskinin idarə olunması bütün banklarda eyni effekti verməyə bilər. Yəni hər bir bankın özünəməxsus faiz risklərini idarə etmək metodları olar bilər. Respublikamızda olan bankların təcrübələrinin artması bu yöndə, Qərbdə istifadə olunan faiz dərəcəsi riskinin idarə olunması metodologiyasının mənimsənilməsi banklarımızın faiz dərəcəsi riskinin təhlil edilməsi və tənzimlənməsinə zaman keçdikcə daha çox diqqət yetirməyə təkan verir.

Valyuta riski- valyuta məzənnəsində meydana gələn dəyişmələr səbəbilə bankların xarici valyuta aktivlərinin və ya öhdəliklərinin dəyərində olan dəyişikliklər səbəbilə qarşılaşa biləcəyi zərərləri ifadə edir.

Banklar valyuta risklərindən qorunmaq üçün valyuta aktivlərini və öhdəliklərini balanslaşdırırlar. Balanslaşdırma sadəcə məbləğ baxımından deyil, həm də eyni zamanda ödəmə müddəti yönündən də edilmək məcburiyyətindədir.

Digər risklərdə olduğu kimi bankların valyuta məzənnəsi riskinə qarşı da Future, Forward, Opsiyon və Swap müqavilələri kimi törəmə alətlər istifadə edilir.

Valyuta Swapı: İki tərəfin, iki ayrı valyuta üzərindən mövcud və ya alacağı təxmin edilən borclarını və ya alacaqlarını dəyişdirməyə razı olmaları şəklində təsvir olunur.

Valyuta Opsiyonu: Valyuta opsiyonları, xarici pulları, əvvəlcədən təyin edilmiş bir qiymətə gələcəkdəki bir tarixdə satın alma və ya satma hakkıdır.

Forward, fərqli valyuta və pul vəsaitlərini gələcək zamanda , bugündən təyin edilən məzənnə ilə dəyişdirilməsi, alınıb satılmasını təmin edən bir xarici ticarət müqaviləsidir. Beləliklə, ixracat ya da idxalat edən bankların valyuta məzənnəsində olan dalğalanmalardan maliyyə zərərlərinin qarşını alar ya da zərəri minimuma endirər. Forward ilə xarici valyuta üzərindən alacaq və ya borclarınızı dəyişkən və ya riskli bazar mühitində güvənə alar, məzənnə riskindən qorunarsız.

3.2 Kommersiya banklarında kredit münasibətlərinin inkişaf prespektivləri.

Kredit hazırkı iqtisadiyyatımızın ayrılmaz hissəsi olmaqla yanaşı, makrosəviyyədə və digər müəssisə və təşkilatların yaranmasında və inkişaf etdirilməsində böyük rola malikdir.

Kreditlər vasitəsilə müəssisələrin əsas və dövriyyə vəsaitləri formalaşdırılması yaranır istehsalçılar arasında, əmək resurslarının qiymətləndirilməsi, məhsulların investisiyası, pul kütləsinin artırılması və s aiddir. Kreditin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, fiziki və hüquqi şəxslərdən əldə edilən sərbəst, müvəqqəti pul vəsaitlərinin ehdiyacı olanlara ötürülməsindən ibarətdir.

Hal hazırkı yaşadığımız bazar iqtisadiyyatı şəraitində kredit aşağıda qeyd edəcəyimiz vəzifələri həyata keçirir:

1. Tədavül zamanı istifadə edilmək üçün banknotlar və xəzinə biletləri kimi kredit pullarını yaradır və bu sayədə də kredit əməliyyatlarını yerinə yetirir;
2. Müvəqqəti istifadə olunan sərbəst pul vəsaitlərini səfərbərliyə əlavə edir;
3. Ümumi pul tədavülünü nizama salır;
4. Sonradan geri vermək şərti ilə pul vəsaitlərinin yenidən bölüşdürülməsi.

Kreditin mənasını, mahiyyətini aydınlaşdırmaq üçün kreditləşmənin prinsiplərindən bəhs edəcəyik. Kreditləşmənin prinsipləri aşağıdakılardır:

- Qaytarmalılıq
- Müddətlilik
- Məqsədlilik
- Təminatlılıq

- Ödəməlik
- Differensiallıq

Kreditin təminatlılığı o deməkdir ki, verilən borcların faktiki maddi qiymətlilər, qiymətli kağızlar, borc öhdəlikləri ilə təmin edilməsidir. Yəni ki, gələcəkdə hər hansı isdənəməyəcək hadisələr baş verdikdə bankın sığortalanması üçündür.

Kreditləşmənin əsas prinsiplərindən biridə onun qaytarılması prinsipidir. Yəni ki, verilən bütün kreditlər qaytarılmalıdır. Bütün bunlar şərtlər, müddət və s bank və borcalan arasında imzalanan müqavilədə qeyd edilmişdir.

Kreditləşmənin mühüm prinsiplərindən biridə onun müddətlilik prinsipidir. Bu zaman kreditin müddətliliyi onun istifadə edildiyi məqsədin necə olmasından, pul vəsaitlərinin dövretmə zamanı azad olunma müddətindən asılıdır. Bank kreditlərinin tərtibatı zamanı bütün bunlar diqqətdən keçirilir.

Kreditləşmənin məqsədlilik prinsipi onun kredit götürənin əvvəlcədən bu krediti hansı məqsədlər üçün əldə etməyi və s banklara əvvəlcədən məlum olmalıdır. Bunun üçün də kredit götürən bankda özünə qarşı inam yaratmaq, həm də sənədləşmə üçün bankın tələb etdiyi sənədləri tərtib etməlidir.

Kreditin ödəməlilik prinsipi o deməkdir ki, krediti borc alan şəxs istifadəyə görə kreditdən haqq ödəməlidir. Bu haqqqlar faiz şəklində olur və bankların gəlirlərinin bir hissəsidir. Kreditin miqdarına görə də ödəniləcək haqqın məbləği dəyişir.

Və sonuncu prinsip olan differensiallıq prinsipinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, hər bir borc alan müştərilərə banklar fərqli şəkillərdə yanaşmalıdırlar.

Kreditlər qaytarılma müddətinə görə iki yerə ayrılır: qısa müddətli və uzun müddətli kreditlər. Qısa müddətli kreditlər çox zaman xammal, yanacaq və material satın almaq üçün istehlakçılara 1 il müddətinə verilən kreditlərdir və burdan aydın olur ki bu kredit dövriyyə vəsaitlərinin daimi dövrən etməsinə şərait yaradır. Uzun müddətli

kreditlər isə bundan fərqli olaraq bir ildən çox müddətə verilir və əsas kapital hesab olunan bina, maşın və avadanlıqların yenidən bərpası və yeniləşdirilməsi məqsədi ilə verilən kreditdir.

Qısa müddətli kreditlər aşağıdakı formada təsnifləşdirilir:

1. Kreditləşdirilən hər hansı obyektin xüsusiyyətinə görə:

a) Əmtəə, xammal, ehtiyatlar, əsas materialların və material qiymətlilərinin satın alınması və müvəqqəti yaranan ehtiyacların qarşılınması məqsədilə təqdim edilən kredit;

b) Mövsümi islahatların və yeni islahatların yaradılmasına çəkilən xərclərin qarşılınması üçün verilən kredit;

c) Akkreditivlərin açılması və məhsulların yüklənməsi zamanı hesablaşmaq üçün verilən kredit;

d) Yüklənmiş olan hazır məhsulların dəyərlərinin ödənilməsində olan hər hansı gecikməyə görə verilən tədiyyə krediti;

e) Sərbəst pul vəsaitləri çatışmadıqda və ya olmadıqda müvəqqəti yaranan tələbatın qarşılınması üçün verilən birdəfəlik kredit;

2. Ödəniləcək müddətə görə: a) Müddətli kredit; b) Vaxtı keçmiş kredit; c) Müddəti keçmiş kredit;

3. Kreditin ödənilmə mənbələrinə görə: a) borclu olanın vəsaiti hesabına geri ödənilən kredit; b) Qrant vəsaiti hesabına geri ödənilən kredit;

4. təmin edilmə prinsiplərinə görə: a) Birbaşa təmin edilmə ilə təqdim olunan kredit; b) Təminat tələb edilməyən blank krediti; c) Dolayısı ilə təmin edilmə ilə verilən kredit.

Hazırkı dövüdə kredit sahəsində olan münasibətlər müəyyən bir sistemlə təşkil edilir. Kreditləşmə, özündə kredit proseslərinin təşkilini təyin edən və kreditləşmənin

prinsiplərinə uyğun şəkildə bu prosesin yerinə yetirilməsi və tənzimlənməsi kimi elementləri birləşdirir. Dediymiz təşkil elementlərə aşağıdakılar aiddir:

- Kredit əməliyyatları zamanı borc götürənin xüsusi vəsaitinin dərəcəsi və iştirak ardıcılığı;
- Kreditləşmə metodu
- Hesablarda olan borc qalıqlarının tənzimlənməsi yolları;
- Hesabların forması;
- Borc götürənlərin borcdan səmərəli istifadə edilməsinə və götürdükləri borcları vaxtı-vaxtında geri qaytarılmasına nəzarət üsulu və formaları.

Kreditləşmənin mexanizmlərində olan bu elementlər toplusunun bazar iqtisadiyyatından öncəki zamanlarda fərqlilik təşkil etməsinə baxmayaraq bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə sadaladığımız elementlərin hər birinin anlamı dəyişikliklərə uğramışdır. İnzibati amirlik zamanında bank kreditləşməsi sistemində təsərrüfat orqanlarının xüsusi vəsaitlərin miqdarının sərhədi və borc vəsaitləri qanunla ciddi formada təyin edilirdi. Ancaq hazırki dövüdə kreditləşmədə hər hansı diktatın sözü belə gedə bilməz. Bu günkü günümüzdə bütün müəssisə və təşkilatlar öz təsərrüfat fəaliyyətlərini özləri sərbəst formada yarada bilirlər. Hər bir bank mahiyyət etibarilə kommersiya karakteri daşıyır və bu xarakter kreditləşmədə özünü biruzə verir. İlk olaraq, hər bir bank gəlirlilik prinsiplərini nəzərə alaraq bank kreditləri haqq ödəməklə alınır. Ancaq məsələ bundan ibarət deyil. Banklar çox zaman öz vəsaitlərini ayrı-ayrı kredit əməliyyatlarına yerləşdirməklə istifadəsində daha maraqlıdırlar. Məhz bu səbəblərə görə böyük kredit institutları kimi fəaliyyət göstərən banklar üçün böhransız, infilyasiyasız təsərrüfat fəaliyyətindən əldə edilən gəlir daha vacib hesab edilir. Amerikada olan bankların əldə etdiyi gəlirin 60%-ni kredit əməliyyatları tutur. Banklarda olan kreditləşmənin xüsusi çəkisi bankların xüsusi vəsaitlərinin həcmi ilə deyil, həmçinin banklara cəlb olunmuş vəsaitlərin xüsusi çəkisinin həcmindən də asılıdır. Banklar müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində, ancaq öz potensial müştərilərindən cəlb edilən vəsaitlər

hesabına böyük həcmdə ticarət apara bilər. Banklar cəlb olunmuş vəsaitləri özü üçün deyildə digərləri üçün cəlb etdiyində belə aydın olur ki, qaytarılmaq şərti ilə toplanan maliyyə vəsaitlərinin çəkisi nə qədər çox olarsa, kreditləşmənin çəkisi də bir o qədər çox olacaqdır.

Bu günkü müasir kreditləşmə sisteminin əsas xüsusiyyəti odur ki, kreditləşmə yalnız bankların özlərinin xüsusi vəsaitlər və bankın müştərilərindən cəlb etdiyi cəlb olunmuş vəsaitlərin həcmindən yox, həm də müştərilərin kreditləşdirilməsi üçün mərkəzi bankın komməriya banklarına tətbiq etdiyi müəyyən normalardan da ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı mərkəzləşdirilmiş ehtiyatların məcburki köçürmələrini, bir çox normativləri, komməriya banklarında yaranan minimal pul ehtiyatı normalarını, bankın öhdəliklərinin likvidli olan vəsaitləri ilə təyin edilən balansının likvidlik parametrlərinin normalarını təyin edir.

Bank kreditləşməsinin mühüm elementlərindən biri də kreditləşmənin metodudur. Kreditləşmənin metodu vasitəsi ilə kreditləşmənin prinsiplərinə əsasən kreditlərin verilməsi və ləğv edilməsi yolları təyin edilir.

Kreditləşmənin 2 metodu var:

- Qalığa görə
- Dövriyyəyə görə

Göstərdiyimiz kreditləşmənin metodlarından olan qalığa görə kreditləşmədə kreditlərin istiqaməti digər qiymətlilərin olduğu kredit qalığı ilə sıx əlaqədardır. Qeyd etdiyimiz metodda kreditin xarakteri bərpa etmə xarakteridir ki, bunun özü də təsərrüfat oqranları vasitəsilə verilmiş qiymətlilərin sayəsində yerinə yetirilir.

İkinci qeyd etdiyimiz dövriyyəyə görə kreditləşmənin metodu odur ki, burada kreditin fəaliyyəti müəyyən edilir, daxil olan maddi qiymətlilər və onların xərclənməsi. Kreditləşmənin bu metodu sayəsində təsərrüfat oqranlarının etdiyi ödənişlərdə sabitlik və fasiləsizlik əldə edilir.

Digər yeni kommersiya münasibətləri olan banklarda, banklar tərəfindən verilən kreditlər kreditləşmənin başqa metodlarında yararlanırlar. Həmçinin digər kənar ölkələrində kreditləşmə sistemləri 2 metod vasitəsilə yerinə yetirilir.

Kreditin qaytarılmasının təminatı dedikdə var olan borcun ödənilməsi yolunu və onun konkret mənbəyini, kreditin istifadəsi ilə əlaqədar olaraq kreditörün hüquqlarının təsdiq edilməsi, kredit prosesinin mərhələlərində olan bu prosesin kafiliyinə, qənaətbəxşliliyinə bank vasitəsilə nəzarətin təşkil edilməsi başa düşülür.

Bank kreditinin qaytarılmasının təminatının ən çox yayılmış forması müştərilərin əmlaklarının girov şəklində banklara qoyulmasıdır. Əmlak girov şəklində banka qoyulduqda müştəri ilə bank arasında girov haqqında müqavilə vasitəsilə rəsmiləşdirilir və hər iki tərəf imzalayır. Girov vasitəsilə banklar kredit götürənlərin öz öhdəliklərini yerinə yetirməməsi zamanı kreditörə dəymiş zərərlərin təmin edilməsi üçün kreditörün hüquqlarını təsdiq edən sənəddir.

Müasir dövrdə təşkilatlara təqdim edilən kreditlərin müddəti sonrakı hədudlarda banklar vasitəsilə təyin edilir: 30 günə qədər, 31 gündən 90 günə qədər, 91 gündən 180 günə qədər, 181 gündən 1 ilə qədər, 1 ildən 3 ilə qədər, 3 ildən çox.

Müasir sistemdə kreditlərin təqdimatının 2 kateqoriyasını qeyd etmək lazımdır:

- Hüquqi şəxslərə təqdim edilən kreditlər;
- Fiziki şəxslərə təqdim edilən kreditlər.

Eyni zamanda hüquqi şəxslərə təqdim edilən kreditlərində aşağıdakı kateqoriyaları var:

- Overdraft üzrə kreditlər;
- Sindikatlaşdırılmış kreditlər;
- Xüsusi cari hesab üzrə kreditlər;
- Məqsədli kreditlər;

- Kredit xəttinin həddləri daxilində iri obyekt üzrə kreditlər.

Fiziki şəxslərə verilən kreditlərə aşağıdakıları göstərmək olar:

- İpoteka krediti;
- İstehlak krediti.

Etibarlı kreditlər bir mənalı olaraq təmin edilir və bir qayda olaraq krediti ödəmə qabiliyyəti yaxşı olan bankın müştərilərinə verilir. Banklar hər zaman belə müştərilər ilə əlaqə əməkdaşlıq edir əlaqə saxlayırlar və keçən illərdə olan kreditlərin ödənişi barədə heç bir əks fikr bildirmir və etiraz etmir. Bəhs etdiyimiz kredit hər hansı istehsal prosesinin təşkil edilməsi üçün lazım olan əlavə maliyyə ehtiyaclarını ödəmək üçün verilir və verilən kreditin müddəti 1 və 3 ay arasında dəyişir. Bu kreditlər verilərkən yüksək faiz dərəcələri ilə verilir başqa kreditlərdən fərqli olaraq çünki, bu kreditlərin verilməsi ödəniş təminatının məhdudlaşdırılması zamanı həyata keçirilir.

Kredit tərtib etmək üçün müəssisə banka xaiş ərizəsi yazmaqla müraciət etməlidir. Xaiş ərizəsində kreditin hansı məqsədlə əldə olunmasına dair məlumatlar, kreditin miqdarı, kreditin müddəti, müqavilənin layihəsi, təqdim edilən kreditin ödəmə qabiliyyətinin təminatı barədə müddəalar qeyd edilir.

Kontokorrent krediti, kontokorrent krediti xarici dövlətlərin bank sistemində həyata keçirdiyi aşağıda qeyd edəcəyimiz müddəalarla əlaqədardır:

Kontokorrent kreditində hesab bankın daimi müştəriləri üçün və bank kreditinə daima ehtiyacı olan müştərilər üçün açılır;

Müştərilər ilə banklar arasında bağlanan kontokorrent müqaviləsi daima könüllü şəkildə olur;

Kontokorrent kreditlərindən istifadənin məqsədi təsərrüfat orqanlarının öz pul dövriyyələri genişləndirməkdir və bu səbəbə görə də, kontokorrent kreditləri plan krediti

də hesab olunur, hesabın qalığını aradan qaldırır. Kontokorrent hesab böyük kredit etimadına sahib olan müəssisələr vasitəsilə təşkil edilir.

Veksel krediti banklar tərəfindən vekselə sahib olan müştərilərə və təchizatçılar tərəfindən alıcılara təqdim edilən kreditin bir növüdür. Veksel kreditində özünün bir neçə növü vardır və onları da nəzərdən keçirək.

Adsız veksel krediti veksellərin geniş yayılmış növlərindən biridir ki, bunun özü də qeydiyyatlı və girovlu veksellərdən ibarətdir.

Veksellərin qeydiyyatından bəhs etmiş olsaq, veksel kreditləri banklar tərəfindən qəbul edilir və ümumilikdə onun iradəsi altına keçir. Vekselə sahib olan şəxs qeydiyyatdan keçmək üçün sahib olduğu vekseli banka verir və bunun əvəzində bankdan pul vəsaiti alır. Bütün bu əməliyyatlara görə bank faiz ödənişləri istəyir. Qeyd etdiyimiz bu faiz tələbinə diskont və yaxud da, faiz qeydiyyatı adı verilir. Faiz ödənişinin həcmi müştəri ilə bankın razılaşması zamanı müəyyən olunur. Diskont və ya faiz qeydiyyatı veksel qeydiyyatı olduqdan sonra məbləğindən çıxarılır.

Kommersiya banklarının aktivliyinin nəticəsi onların maliyyə baxımından vəziyyətləri ilə təyin edilir. Maliyyə nəticəsi deyildikdə kommersiya banklarının əldə etdikləri mənfəətləri, baş vermiş zərərlər və bütün bunlar arasındakı fərq mənfəət və zərər başa düşülür.

Bütün banklar il ərzində fəaliyyət nəticələrini ilin yekununda tərtib etdiyi hesabatda yerləşdirir. Tərtib edilən hesabatda kommersiya banklarının fəaliyyətlərində olan gəlirlərin və xərclərin balansı, fəaliyyəti nəticəsində əldə edilən mənfəət və zərərləri, həmçinin yerinə yetirilən hər bir əməliyyat üçün baş vermiş gəlir və xərclər və bütün bunların əməliyyatlardakı xüsusi çəkisi qeyd edilir. Tərtib edilən bu hesabatda olan məlumatları banklar nəzərdən keçirir baş verən nöqsanları aradan qaldırır gəlirlərini və xərclərini ayrı-ayrılıqda diqqətlə nəzərdən keçirir və bütün bunları etməkdə məqsədləri gələcək il üçün daha şəffaf və nöqsansız bir şəkildə fəaliyyət göstərməkdir.

Bankların fəaliyyətləri nəticəsində əldə etdikləri gəlirlərə aşağıdakılar daxildir:

- Verilən kreditlərə görə hesablanmış və alınan faizlər;
- Depozitlərin yerləşdirilməsi zamanı alınan faizlər;
- Bankın müştərilərin açdığı hesablara görə yerinə yetirilən xidmətlərə alınan komission ödənişlər;
- Banklar tərəfindən yerinə yetirilən faktoring, fortfeytinq, trast, lizinq əməliyyatları zaman əldə etdikləri gəlirlər;
- Aksept və zəmanət əməliyyatları zamanı əldə edilən gəlir və s.

Bankların gəlirləri yaranma xüsusiyyətinə görə iki yerə bölünür:

- Faiz qaydasında əldə olunan gəlir;
- Qeyri-faizli gəlir.

Faiz qaydasında əldə olunan gəlirlər deyərkən, depozitlərin yerləşdirilməsi ilə tələb olunan faizlər və ssuda üzrə hesablanmış və qəbul edilən faizlər. Digər gəlirlər isə qeyri-faiz gəlirləri hesab olunur.

Hər bir bank fəaliyyəti nəticəsində yerinə yetirdiyi əməliyyatlardan əldə edilən mənfəəti gözdən keçirməli, təhlil etməlidir. Təhlil prosesi zamanı bütün gəlir növlərinin ümumi gəlirlərdə quruluşu təyin edilir. Təhlillərin yerinə yetirilməsi zamanı gəlirlərin quruluşunda olan hər hansı dəyişikliklərə təsir edən amillər üzə çıxarılmalıdır.

Kommersiya banklarının gəlirlərinin quruluşunda yerinə yetirdikləri kreditləşmə əməliyyatlarından əldə edilən mənfəət böyük çəkiyə malikdir. Kommersiya banklarının müasir şəraitdə fəaliyyətlərinin əsas hissəsini aktiv əməliyyatlardan biri olan kredit əməliyyatları təşkil edir. Səbəb odur ki, hazırkı şəraitdə infilyasiyanın gücləndiyi bir zamanda kommersiya banklarının investisiya əməliyyatlarına olan maraqları xeyli azalmışdır. Ona görə ki, investisiya prosesi uzunmüddətli proses olduğun görə bu sahədə aparılan əməliyyatların risk səviyyəsində yüksək olur.

Ölkədə olan iqtisadi və yaxud da siyasi vəziyyət ilə bağlı olaraq aktiv əməliyyatlardan olan kreditləşmə əməliyyatlarının ölçüsü artıb azala bilər. Qeyd etdiyimiz əməliyyatların həcmində olan dəyişikliklər kreditləşmə üzrə əldə edilən gəlirlərə təsir göstərir. Bunların hamısını ümumi kompleks şəkllə salaraq bankın maliyyə nəticələrini kreditləşmə əməliyyatları ilə əldə edilən gəlirlərə təsir göstərən amilləri aşağıda qeyd edəcəyimiz şəkildə göstərmək olar:

- Ölkədə olan infilyasiyanın səviyyəsi;
- İstiqrazların faiz dərəcəsi;
- Mərkəzi Bankın yerinə yetirdiyi pul-kredit metodu;
- Yeni müəssisə və təşkilatların yaradılması üçün bank kreditinə olan tələbin yüksək olması;
- İntestisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün kreditdən istifadə edilməsi.

Ölkələrdə olan infilyasiyaların səviyyəsi kreditləşmə əməliyyatlarına çox böyük təsir göstərir. Belə olan zaman, kommertiya bankları riskləri aşağı salmaq üçün uzunmüddətli kreditlərin verilməsini məhdudlaşdırır, digər təqdim edilən kreditlərin isə faiz dərəcələrini yüksəldirlər. Kommertiya banklarının faiz dərəcələrini qaldırması nəticəsində bankın müştərilərinin kredit qabiliyyətini minimuma endirir və bu da bankın kreditləşmə əməliyyatları zamanı əldə etdikləri gəlirlərin aşağı düşməsi ilə nəticələnir.

Mərkəzi Banklar kommertiya banklarının kredit portfelinə yeritdiy i pul-kredit siyasəti vasitəsilə təsir göstərir. Mərkəzi Banklar kredit əməliyyatları ilə faiz dərəcələrinin həddini yüksəltdikdə kommertiya banklarının kredit vermə imkanları nisbətən aşağı enir və bu əməliyyat vasitəsilə əldə edilən gəlirlər aşağı düşür, və mərkəzi banklar faiz dərəcələrini aşağı endirdikdə qeyd etdiyimiz prosesin əksi baş verir. Mərkəzi Banklar həm də, kommertiya banklarına mərkəzləşdirilmiş kreditlər də verirlər.

Kommersiya banklarının Mərkəzi Bankda yerləşdirdikləri məcburi ehdiyyat normaları bankların kreditləşmə əməliyyatlarına təsir göstərir. Hər bir kommersiya bankı vəsaitlərinin təxminən 10%-ni təmənnasız şəkildə Mərkəzi Banklarda saxlayır və bu vəsaitlərdən heç bir gəlir əldə edilmir.

İstisna hallarda Mərkəzi Bank hər hansı kommersiya bankının yerinə yetirdiyi kredit əməliyyatını da məhdudiyət qoya bilər.

Kreditin qeyd edəcəyimiz aşağıdakı formaları da vardır:

- Kommersiya krediti;
- Bank krediti;
- İstehlak krediti;
- İpoteka krediti;
- Banklararası kredit;
- Təsərrüfatlararası kredit;
- Dövlət və beynəlxalq kredit.

Qeyd etdiyimiz kreditin formaları bir-birlərindən bir çox xüsusiyyətlərə görə fərqlənirlər. Bunlar borc verdikləri obyektə görə, fəaliyyət dairələrinə görə, sahib olduqları istifadəçilərin tərkibinə görə, faiz dərəcələrinə görə və s. ola bilər.

Kommersiya kreditinə nəzər yetirsək görürük ki, kommersiya krediti hal hazırda fəaliyyətdə olan sahibkarların bir-birlərinə əmtəə şəklində verdikləri kreditlərdir. Kommersiya kreditinin başlıca məqsədi lazım olan əmtəələrin reallaşdırılmasını daha çox irəlilətməkdir. Qeyd etdiyimiz kommersiya kreditində krediti alan ilə kredit verən arasındakı qarşılıqlı münasibətlərə vasitəçilik rolunu veksəl yerinə yetirir. Veksəl əmtəəyə ehdiyacı olub alan ilə əmtəəni borc şəklində verən arasında müəyyən olunmuş bəlli bir zamanda nəzərdə tutulmuş məbləğdə pulu geri ödəməsi barədə xüsusi borc sənədidir. Veksəl iki yolla ola bilər sadə və köçürmə. Borcu götürən hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxs aldığı borcu bir başa olaraq kreditora verərsə bu sadə veksəl, aldığı borcu ödənilmək

məqsədlə üçüncü şəxsə verərsə köçürmə vekseli olur. Burada aydın görmək olur ki, sahibkarlar veksəl sayəsində öz aralarında hesablaşma apara bilir. Əgər veksəl bir şəxsdən digərinə verilərsə bu zaman vekselin üzərinə **ötürücü** yazılaraq rəsmiləşdirilir və bu iqtisadi ədəbiyyatlarda **indossament** adlandırılır. Kommersiya kreditinin faiz dərəcəsi bank kreditinin faiz dərəcəsinə nisbətən daha aşağı olur.

Lakin buradan bir sual çıxacaqdır ki, kommersiya kreditinin faiz dərəcəsi daha aşağıdırsa nəyə görə bank krediti daha geniş yayılıb faiz dərəcəsi yüksək olduğu halda. Bunun səbəbini aşağıda qeyd edəcəklərimizlə aydın izah edəcəyik:

1. Kreditor borc verərkən öz əmtəə ehtiyatlarından verə bilər yalnız və məhdud sayda verə bilər. Buna misal olaraq qeyd edək ki, məsələn, ərzaq məhsulları ilə məşğul olan bir sahibkar neft sektoru ilə məşğul olan digər bir sahibkara kredit verə bilməz;
2. Qeyd edəcəyimiz bəzi hallar nəzərə alınmazsa (istehsalın yeniləşdirilməsi və kreditləşməsi) kommersiya krediti hər zaman qısa müddətə verilir;
3. Bir çox cari ehtiyatların qarşılınmasında kommersiya kreditindən istifadə etmək olmaz.

Qeyd etdiyimiz səbəbləri nəzərə aldığımız zaman bank krediti kommersiya kreditindən daha zəruri hesab olunur. Bank krediti banklar tərəfindən və maliyyə kredit təsisatları tərəfindən dövlətə, hüquqi şəxslərə, fiziki şəxslərə, xarici müştərilərə pul formasında verilən kreditin bir formasıdır. Bank kreditinin kommersiya kreditindən fərqləndirən bir sıra üstünlükləri vardır. Kommersiya kreditindən fərqli olaraq bank krediti istənilən hüquqi və fiziki şəxsə verilir həm də daha uzun müddətə və məhdud xarakter daşımır. Burada belə aydın olur ki, bank krediti istehsalın əhatə dairəsinin genişlənilməsində, daha böyük və yeni müəssisələrin yaradılmasında, əsas kapitalın nizama salınmasında əsas amillərdən biridir.

Istehlak kreditinə nəzər yetirək. Istehlak krediti istehlak olunan malların möhlətlə əldə etmək və ya təqdim olunan xidmətlərin haqqının ödənilməsi üçün bank və digər maliyyə institutları tərəfindən verilir. Istehlak krediti əsasən qısa müddətə və orta müddətə verilir. Əsasən əhalinin uzun müddətə istifadə edəcəyi şeylərə məsələn, mebel, avtomobil, ev və s. ehtiyaclarını stimullaşdırır.

İpoteka krediti kredit götürənin daşınmaz əmlakının girov qoyması zamanı verilir və məhz buna görə də kreditorlar üçün ən güvənilir kredit növü hesab edilir. İpoteka krediti hər hansı torpaq və yaxud da tikilinin tikilməsi üçün verildiyinə görə uzunmüddətli olur.

Banklar arası kredit dedikdə təsəvvür etdiyimiz kimi banklar öz aralarında birlərin verdikləri kreditlərdir.

Təsərrüfatlararası kreditlər kommersiya kreditinə bənzəyir lakin kommersiya kreditindən fərqli olaraq təsərrüfatlararası kredit pul formasında həyata keçirilir.

Beynəlxalq kredit dedikdə dövlətin özü, fəaliyyət göstərən bankları və xüsusi şəxslər tərəfindən digər xarici dövlətlərə verilən kreditlərdir. Beynəlxalq maliyyə təşkilatları da həmçinin beynəlxalq kredit verir.

Müasir şəraitdə bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə yeni-yeni müəssisələrin yaranması ilə bank kreditinə olan tələbat xeyli yüksəlmişdir. İnzibati-amirlik dövründə fəaliyyət göstərən banklar dövlətə aid idi və dövlətin vəsaiti hesabına fəaliyyət göstərirdilər. Müasir dövrdə bankların xüsusi vəsaitləri ilə yanaşı əlavə vəsaitlərə də ehtiyaç yaranmışdır. Onların bank kreditlərindən istifadə etməsi nəticəsində aktiv əməliyyatların bir növü olan kredit əməliyyatlarının digər əməliyyatlara nisbətə ön plana çıxmasına və xüsusi çəkisinin artmasına səbəb olmuşdur. Bu da kommersiya banklarının maliyyə nəticələrində kreditləşmə əməliyyatlarının əhəmiyyətini ön plana çıxarır.

Beləliklə deyə bilərik ki, kredit hal hazırkı cəmiyyətimizin sosial iqtisadi inkişafında çox böyük rola malikdir və bazar iqtisadiyyatının ayrılmaz bir tərkib hissəsidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bank sistemin ilk həlgəsini Mərkəzi Bank təşkil edirsə, ikinci həlgəsini kommərsiya bankları təşkil edir. Onların özləri də universal və ixtisaslaşdırılmış banklara bölünürlər.

Ixtisaslaşdırılmış banklar bir və ya bir neçə çoxda geniş yayılmayan bank əməliyyatlarını yerinə yetirirlər. Ancaq hal hazırdakı bank sistemi iqtisadiyyatın genişlənməsi səbəbilə getdikcə universallaşır. Bank sisteminin bu inkişafı pul, kredit və hesablaşma əməliyyatlarını bir yerdə cəmləşdirir.

Kommərsiya bankları bir çox funksiyaları yerinə yetirir onlar aşağıdakılardır:

- Müştərilərinə hesablaşma – kassa xidməti göstərilməsi
- Vəsaitlərin depozit şəklində cəlb edilməsi
- Vəsaitlərin yerləşdirilməsi yəni, investisiya funksiyası

Kommərsiya bankları öz fəaliyyətləri zamanı bir çox əməliyyatları həyata keçirirlər. Həyata keçirdikləri əməliyyatların içərisində elə vacib olanları vardır ki, kommərsiya bankları o əməliyyatlarsız fəaliyyət göstərə bilməz və bu səbəblə də mövcud ola bilməz. Bunlara depozit qəbulunu, kreditlərin verilməsi və s. aiddir.

Kommərsiya banklarının həyata keçirdikləri əməliyyatlar içərisində ən çox geniş yayılanı aktiv və passiv əməliyyatlardır.

Kommersiya bankları digər kommersiya banklarından, pul bazarından və maliyyə bazarlarından, öz müştərilərindən cəlb edilən, habelə öz şəxsi resurslarında istifadə etməklə gəlir əldə etmək məqsədilə vəsaitin yerləşdirilməsinə görə aktiv əməliyyatları təşkil edən müxtəlif cür investisiyalar edirlər. Bu əməliyyatları yerinə yetirməkdə kommersiya banklarının gəlir əldə etmək məqsədi olsa da, bu vəsaitlərin hamısını daha çox mənfəət gətirəcək əməliyyatlara investisiya edə bilməzlər, ona görə ki, aktiv əməliyyatları həyata keçirərkən kommersiya bankları likvidliyi də müəyyən olunmuş səviyyədə saxlamalıdırlar ki, cəlb olunmuş vəsaitləri vaxtında geri qaytarsınlar sahiblərinə və ola biləcək riskləri sərmayələrə görə ayırmalıdırlar və fəaliyyət göstərdiyi ölkəyə görə kredit siyasətinə uyğun davranıb riayət etməlidirlər.

Passiv əməliyyatlar bankların resurs bazalarının formalaşdırılması, bank kapitalının yaradılması və tamamlanması əməliyyatıdır. Passiv əməliyyatlar vasitəsilə həmçinin kommersiya bankları resursları cəlb edir və onların formalaşması üzrə əməliyyatlar aparırlar.

Passiv əməliyyatlar hər bir bank üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Passiv əməliyyatlarda passiv hissədəki qalıq pul vəsaiti çoxalır, passiv hissə aktiv passiv hissədəki aktiv hissənin önünə keçir. Passiv əməliyyatlar sayəsində dövriyyədə olan pullar banklara yönləndirilir. Banklarda yeni resursarın yaradılması aktiv əməliyyatlarla bağlıdır. Burada ən çox pay kreditləşmə əməliyyatlarına düşür.

Kommersiya banklarının yerinə yetirdikləri əməliyyatlar həm iqtisadiyyatın həm də, bankın gəlirlilik səviyyəsinə çox böyük təsir göstərir. Banklar yerinə yetirdikləri əməliyyatlar vasitəsilə öz nizamnamə kapitalını yaradır, ehtiyacı olanlara kreditlər verir və iqtisadiyyatın canlanmasında çox əhəmiyyətli işlər görür. Banklar həyata keçirdikləri əməliyyatlara düzgün bank siyasəti tətbiq etməklə gəlirlilik səviyyəsini və yerinə yetirdikləri əməliyyatların daha da müasir vəziyyətə gətirərək təkmilləşdirilməsini təmin edə bilirlər. Ona görə də bankların yerinə yetirdikləri əməliyyatların düzgün şəkildə idarə edilməsi bankın gələcəyi üçün və ölkə iqtisadiyyatı üçün əvəz olunmazdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

- 1.** A.Ağayev –“Maliyyə terminləri lüğəti”, Bakı-2005
- 2.** Abdullayev Ş.Ə. Azərbaycan Respublikasında bank resurslarının idarə olunması. Sank - Peterburq 2002-ci il.
- 3.** Aslanov A.M –“Maliyyə və bank statistikasını”, Bakı-2002
- 4.** Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi “Azərbaycanın statistik göstəriciləri” Bakı-2016
- 5.** Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (10 dekabr 2004-cü il.)
- 6.** Bank işi və elektron bankçılıq. Ə.Abbasov, Z.Məmmədov, R.Rzayev, Ş.Həmişəyeva. Qanun, 2003
- 7.** Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (16 yanvar 2004-cü il)
- 8.** Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi. Z.Məmmədov. Bakı-2001
- 9.** D. Vəliyev –“ Beynəlxalq Maliyyə”, Bakı-2000
- 10.** M.M.Bağirov- “Bank və bank əməliyyatları” (Ali məktəblər üçün dərslik), Bakı-2003
- 11.** M.M.Sadiqov, E.Ə.Balayeva, Ş.Ü.Həmişəyeva –“Beynəlxalq valyutakredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi”, Bakı-2003
- 12.** Məmmədov S.M. –“Bank işi.Bankirin stolüstü kitabı”, Bakı-1997
- 13.** N.Məmmədov -“Bank və maliyyə terminləri lüğəti”, Bakı-1996
- 14.** Qurbanov.C. –“Kommerisya banklarının mühasibat uçotu”
- 15.** R.A.Bəşirov- “Bank işi”, Bakı-2007
- 16.** R.A.Bəşirov Bank işi Bakı 2007
- 17.** R.Əsgərova- “Pul, Kredit və Banklar”, Bakı-2007

18. R.V.Əsgərova Pul, kredit və banklar Bakı 2007 8. M.Bağırov “Banklar və bank əməliyyatları” Bakı- 2003
19. Ş.Ə Abdullayev. Azərbaycanda bank sistemi və bank resurslarının idarə olunması. Bakı 2001-ci il.
20. Ş.Ə Abdullayev., R.Y. Əsgərova. «Bank işi» Dərslik Bakı 2009
21. Tağıyev və başqaları-“Maliyyə, pul tədavülü və kredit”, Bakı-1999
22. Z.Məmmədov- “Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi”, Bakı-2001
23. Z.Məmmədov- “Pul,Kredit və banklar”(Dərslik), Bakı-2006
24. Z.Məmmədov, Ə.Abbasov, R.Rzayev. Ş.Həmişəyevə.-“Bank işi və elektron bankçılıq”, Bakı-2003

İngilis dilində

25. Chandler V.Lester, Goldfeld N.Stephen –“The economics of money and banking”, Harper, International -1977
26. Lovett, William Anthony- "Banking and financial institutions law in a nutshell", St. Paul, Minn-1997
27. Richard S.Thorn –“Introduction to money and banking”,Harper Collins & Row, International -1976

Rus dilində

28. . Banks&Business октябрь 2004 Информационно-аналитический журнал
29. 20. С.А.Бартенев “Экономические теории и школы (история и современность)”. Москва 1996
30. Багиров М.М. “Кредитная система Азербайджанской республики” (монография). 439 с. СПб. Г.У.Е.ф. Санкт петербург, 1995.
31. Деньги, Кредит, Банки О.Ю.Свиридов Ростов на Дону 1999
32. Дж.М.Кейнс “Общая теория занятости, процента и денег”. Москва 1978.

33. Иришев Б. К. Денежно-кредитная политика: концепция и механизм. Алма-Ата: ГЫЛЫМ, 1990.
34. К.Макконнелл, С.Брю “Экономикс: принципы, проблемы и политика”. Москва 2003
35. Л.Г.Ходов “Основы государственной экономической политики”. Москва 1997
36. М.И.Плотницкий “Макроэкономика. Москва 2002 25. Л.С.Тарасевич, П.И.Гребенников, А.И.Леусский “Макроэкономика”. Москва 2003
37. Н.К.Бункина, А.М.Семенова “Экономическая политика”. Москва 1999
38. Н.М.Зубко, А.Н.Каллаур “Основы экономической теории”. Минск 2007
39. О. Лаврушин ”Банковское дело” Москва 2007
40. Р.А.Амвросов, К.А.Араненов, А.С.Богданов “Курс экономических теорий”. Киров 1998
41. Р.Дорнбуш, С.Фишер “Макроэкономика”. Москва 1997
42. С. Галицкая “Деньги, кредит, финансы” Москва 2003

Xülasə

Dissertasiya işi bankların yerinə yetirdikləri aktiv, passiv və digər əməliyyatlara və yerinə yetirdikləri aktiv və passivlərin idarə edilməsində istifadə edilən bank siyasətini həyata keçirməsinə həsr olunmuşdur.

İşin əsas məqsədi ölkəmizdə fəaliyyət göstərən bankların yerinə yetirdiyi əməliyyatların ölkə iqtisadiyyatında rolunu, bankların yerinə yetirdiyi əməliyyatları təkmilləşdirmək üçün daha effektiv bank siyasətinin aparılması və bankların aktiv və passiv əməliyyatlarının bank fəaliyyətinə olan təsirini göstərməkdir.

Dissertasiya işinə giriş, xülasə , üç fəsil və ədəbiyyat siyahısı daxildir.

Birinci fəsildə Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bankların yerinə yetirdikləri əməliyyatların formalaşması, bu əməliyyatlar vasitəsilə bank resurslarının formalaşması, bank əməliyyatlarının mahiyyəti araşdırılmışdır.

İkinci fəsildə kommertiya banklarının əməliyyatlarının təhlili, aktiv və passiv əməliyyatların idarə edilməsi və bank fəaliyyətinə olan təsirləri göstərilmişdir.

Üçüncü fəsildə kommertiya bankların yerinə yetirdiyi əməliyyatların təkmilləşdirilməsi prespektivləri, bankların yerinə yetirdikləri aktiv və passiv əməliyyatların bank riskindən qorunması istiqamətləri və kommertiya banklarının kredit münasibətlərinin inkişaf prespektivləri təhlil edilmişdir.

Резюме

Диссертация посвящена проводимым банками активным, пассивным и другим банковским операциям, а также осуществлению используемой банковской политики в отношении управления проводимыми активами и пассивами.

Основная цель диссертации – показать роль операций, проводимых действующими у нас в стране банками, в экономике страны, проведение более эффективной банковской политики в отношении усовершенствования банковских операций и влияние активных и пассивных банковских операций на банковскую деятельность в целом.

В диссертацию входят вступление, резюме, 3 главы и список использованной литературы.

В первой главе изучаются формирование операций, проводимых действующими в Азербайджанской Республике банками, формирование банковских ресурсов посредством этих операций, а также сама суть банковских операций.

Во второй главе показывается разбор коммерческих банковских операций, управление активными и пассивными операциями и влияние их на банковскую деятельность в целом.

В третьей главе разбираются перспективы усовершенствования проводимых банками операций, направления(принципы *dağa yaxşı səslənər*) защиты активных и пассивных банковских операций от банковского риска и перспективы развития кредитных отношений коммерческих банков.

SUMMARY

Banks thesis carried out by assets liabilities and other operations, and used in the management of asset and liabilities carried out by the bank, dedicated to the implementation of policy.

Its primary objectives of the operations conducted by the banks operating in the country's economy, the role of the bank. His bank policy more effectively to improve operations and banks which show the effects of active and passive operations of the bank's activities.

Dissertation arrival to the summary, which includes three chapters and references. The first chapter of the formation of the transactions carried out by banks operating in the Republic of Azerbaijan it is the image of banking transactions in the bank resources.

Dissertation arrival to the summary Which includes three chapters and references. The first chapter of the formation of the transactions carried out by banks operating in the Republic of Azerbaijan, the bank resources via transactions the nature of banking operations were investigated.

The second chapter analyzes the operations of commercial banks, asset management and banking operations and the effects of passive shown. Improving the prospects of the third chapter of operations conducted by the commercial banks, the banks fulfill the active and passive operations of commercial banks lending bank exposures protection trends and prospects of the development were analyzed.